

Épen midőn az alsómagyarországi bányavárosok szövetsége törvénykezési tekintetben is megszüntetve lévén, követeik — hogy még néhány ezt tárgyazó kérdéseket elintézzenek — 1863-ban Kőrmöczön utolsó gyűlésöket tartották; a véletlen úgy hozta magával, hogy én is történelmi kutatásaim czéljából ott voltam. Így megesett, hogy ezen urak társaságában néhány kedves napot töltöttem, s hogy részt vettem azon bucsu-ebédben is, melylyel 1863. augusztus 10-kén végkép elváltak egymástól. Akkor köztök komolyabb és némileg szomorú kedélyhangulatot vevén észre, vonatkozva azon nap, szent Lőrincz napjának történetünkben nagy fontosságára (ez a szerencsétlen 955-diki augsburgi ütközetnek volt évfordulója), néhány vigasztaló szót intéztem hozzájuk. Ma ezen napnak emlékére, midőn az alsómagyarországi bányavárosok történetének egyik legdicsebb szakát méltattam, egyszersmind hálát mondok Kőrmöczbánya városnak, mely nem csak levéltárát legnagyobb készséggel nyitotta meg előttem, hanem engem mint a nemzet egyik szerény napszámosát barátságosan fogadott, s otllétem alatt mint a bányavárosok vendégét tartott is; hálát mondok a hét bányaváros akkori követeinek, kiknek társaságában igen kedves napjaim voltak, s kik engem több kérdésemre adott szíves és tanulságos felvilágosítások által különösen leköteleztek.

KRITIKAI ADALÉKOK

MARGUM TÖRTÉNETÉHEZ.

FORRÁSOK ALAPJÁN

IRTA

DR. ORTVAY TIVADAR

AKAD. LEV. TAG.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémián 1876. május 22-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-ÍHVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

I. FEJEZET.

Margum eredete, elnevezése és jelentősége.

Margum történetének meddsége. — Alapításának bizonytalansága. — Valószínűleg ősi görög kereskedelmi gyarmat. — A görög írók hallgatása e nézetet el nem erőltetheti. — Strabo és Ptolemaeus hallgatása hogyan magyarázandó. — Még Margum neve iránt sem bírunk teljesen eligazodni. — Különböző elnevezése Eutropius, Aurelius Victor, Flavius Vopiscus, Paulus Diaconus, Hieronymus, Prosper Aquitanus, Cassiodorius, Jornandes, Idatius és az Itinerariumok különböző kiadásaiiban s illetőleg codexekben. — Az újabb írók eltérése és habozása. — A Margum név igazolása. — Margum községi szervezete. — Rangjára nézve civitas. — Politikai és jogi szabadalmi bizonytalansága. — Margum társadalmi jelentősége. — Margum püspöki székhely. — A margumi püspökség történetének teljes homálya. — Priscus adatának meddsége. — Margum kereskedelmi fontossága. — A moesiái kereskedelem empiriuma. — Az Illyriai császári batárvám Margumnál volt felállítva. — Margum katonai s hadászati tekintetben. — Fekvésénél fogva erődje kiváló fontossággal bírt. — Nem volt mansio. — Kanitz tévedése. — A vár hadászati feladata. — Margum mint a közép-dunai római hadihajóraj állandó állomáshelye. — A Notitia Dignitatum adata hogyan értendő. — A margumi erőd jelentőségét emelték a szomszéd hadtelepek. — Az erőd védelme alatt virágzott fel a Morava túlparcján a civitas.

Margum történetéből vajmi kevés maradt reánk. Alapításáról, alapítójáról és alapítása idejéről egyáltalán mi hír se hatott el hozzánk. Még a századot sem bírjuk megjelölni, mikor ez történt. Csak hozzávetőleg gondoljuk állíthatni, hogy alapítása megelőzte a római occupatiót Moesiában. Annyi ugyanis bizonyos, hogy a görögök régen, mielőtt a Közép-Duna jobbparti területe a római sasok hódítmánya lett volna, virágzó gyarmatokat alapítottak ott, melyek megszire terjedő kereskedelmök telephelyeivé váltak. Nehéz elképzelnünk, hogy a görög kereskedelmi szellem, mely érde-

keinek geographiai terjesztése iránt oly kiváló képességgel bírt, ép azon helyet hagyta volna figyelmen kívül, mely leginkább volt alkalmas ezen kereskedelmi és üzleti érdekek előmozdítására. A Morava mindenha legtermészetesb közvetítő útja volt a déli és északi tartományoknak. Vele pályahosszaságra, irányra, hordozási képességre nézve Moesia egy folyóvize sem mérkőzhetik: ez volt tényleg azon országút, melyen a görög kereskedelem iparcikkait éjszakra szállíthatá. Hozzájárult, hogy a Moravának a Dunába való közvetlen beömlése a görög kereskedelemnek egy nyugat mint kelet irányában még jelentékenyebb mérveket szolgáltatott s ezért több a valószínűségnél, hogy a Morava-torkolat a görög üzleti élet nem jelentéktelen gyűpontja volt.

Ellentmondani látszik ezen felvételnek az a körülmény, hogy a görög írók mi említést sem tesznek egy morava-torkolati görög gyarmatról. *Strabo*, ki Moesiának a rómaiak által történt birtokbavételét néhány évvel megelőzte ¹⁾, mit sem tartalmaz e tekintetben, ámbár művének több helyén beszél Moesiáról s a moesiakról. ²⁾ Még feltűnőbbnek tetszhetik, hogy a II-ik évszázad közepén élt *Ptolemaeus* is ugyancsak hallgat róla, csak hogy úgy *Strabo*, mint *Ptolemaeus* hallgatása éppen mit sem bizonyíthat azon nézet valószínűsége ellen, mintha Margum tényleg ősi görög gyarmat lett volna. Hiszen *Strabo* könyvének számos hézaga egyáltalán nem enged az ő idejébeli chorographiai és topographiai viszonyokra biztos következtetést vonni, míg másrészt *Ptolemaeus*

¹⁾ Moesiának elfoglalására nézve l. a nem teljesen összehangzó adatokat *Eutropiusnál* VI, 2. *Rufusnál*: *Breviarium* 7. *Florusnál* II, 76. *Dio Cassiusnál* LI, 25—27. LIII, 7, 12. LV, 29. *Liviusnál* *Ép.* 134, 135. *Appiannál*: *Illyr.* 30. Ezen adatok megegyeztetése mellett Moesiának elfoglaltatása s illetőleg római tartománynyá való átalakítása Augustus idejére teendő (725 = 29 Kr. e. — 6 Kr. u.), míg *Strabo* halála Tiberius kormányzásának 10-ik évében, vagyis a Kr. u. 24-ik évben következett be. (V. ö. J. Marquardt: *Römische Staatsverwaltung*. Leipzig, 1873. I. Bd. 146—147. II. Gerlach: *Die Geschichtschreiber der Römer*. Stuttgart, 1855. 167. 1.)

²⁾ *Geographia*. VII. könyv III. fejt. 2, 3, 7, 10, 13. VII. könyv V. fejt. 12. XII. k. III. f. 3, 4, 26, 27. XII. k. VIII. f. 1.

usra nézve kétségtelen, hogy a geographiájában elősorolt moesiái helynevek között *Margum* csakis a leírók hanyagságából maradt ki, miként azt *Mannert* után már egyéb helyen közelebbről érintettük. ¹⁾

Különbö a városnak nemcsak eredete, de — mi még sajátyszerűbb — még egykori neve iránt sem birunk teljesen eligazodni, miután a nyomtatott és kéziratban levő forrasművek e tekintetben ugyancsak eltérőleg oktatnak. *Eutropius*-nál hol *Murgum*-nak, hol *Margum*-nak, hol *Margo*-nak van írva. Általán a régibb kiadásokban az eltorzított *Murgum* kerül elő ²⁾, a mult és jelen századokbeli kiadásokban pedig túlnyomó a *Margum* elnevezés ³⁾, míg a *Pacanius* által a

¹⁾ L. *Margum* és *Contra-Margum*. 23—24. II.

²⁾ Így a *colonezi* M-DXXI-ik évi, *Egualtus*-féle kiadásban, pag. 167. — A *baseli* MDXXXII-ik évi, in *officina Frobeniana* megjelent kiadásban, pag. 132. — A *baseli* nyilván 1561-ik évi, per *Joannem Oporium* nyomdász által kiadott kiadásban, p. 117. — A *frankfurti* MDLXXXVIII-dik évi, opera *Friderici Sylburgii* apud *Andreae Wecheli* heredes megjelent kiadásban. (In: *Historiae Augustae Scriptores Latini minores* I, 585.) — A *leydeni* MDXCIII-ik évi ap. Franc. *Fabrini* Lugdunensem megjelent kiadásban, p. 93. — Az *orleansi* MDCXXXIII-ik évi, ap. viduam et haeredes *Petri de la Rouëre* megjelent kiadásban. (In: *Historiae Romanae Scriptores Latini Veteres*. p. 659.) — A *parisi* MDC-LXXXIII-dik évi, ap. viduam *Antonii Cellier* megjelent kiadásban, melyet *notis et emendationibus illustravit Anna Tanaquilli Fabri filia* iussu Christianissimi Regis, in usum serenissimi Delphini. pag. 123. — A *heidbergai* 1748-ik évi kiadásban, edente et accurate *Benonne Casparo Haavisto*. In: *Scriptores Historiae Romanae Latini Veteres*. Tom. II. p. 194.)

³⁾ Így a *leydeni* MDCCXXXIX-ik évi, *Sigebertus Havercampus* által jegyzetekkel kiadott editioiban, p. 482. — A *debreczeni* 1741-ik évi, ap. *Jo. Margitai* Typographum megjelent a *Cellarius* jegyzeteivel ellátott kiadásban, p. 136. — A *debreczeni* 1751-ik évi hasonló kiadásban, p. 136. — A *parisi* M-DCC-LIV-ik évi s *Josephi Barbeau* nyomdájából kikerült kiadásban, p. 127. — A *jeni* MDCCLV-ik évi, *Cellarius* jegyzeteivel ellátott VI-ik görög-latin kiadásban, p. 248. — A *leydeni* 1762-ik évi, *Henricus Verbeek* által jegyzetekkel gondozott kiadásban, p. 460. — A *londoni* 1764-ik évi, *John Clarke* által kiadott 5-ik editioiban, cum versione anglica, p. 142. — A *debreczeni* és *Kolozsvári* 1768-ik évi, *Cellár* jegyzeteivel ellátott kiadásban, p. 136. — A *debreczeni* 1777-ik évi, *Cellár* jegyzeteivel bíró görög-latin kiadásban, p. 248. — A *lipcsei* 1796-ik évi, *Carolus Henricus Tschacke* által gondozott kiadásban, p. 706. — A

IV-ik század végén eszközölt görög fordítás kiadványaiban *Margo*-ra találunk.¹⁾ — *Aurelius Victor* kiadásában is így váltakozva kerül elő e név, mert míg az *amsterdami* és *utrecht*²⁾, az *erlangen*³⁾, a *bécsi-trieszti*⁴⁾ kiadások *Margum*-nak, addig a *frankfurti*⁵⁾, a *hannoverai*⁶⁾, az *orleansi*⁷⁾, a *heidelbergai*⁸⁾ kiadások *Murgum*-nak írják. — *Flavius Vopiscus* több kiadásában *Murtium*-nak neveztetik⁹⁾, mások-

bécsi és triezsi 1825-ik évi, Johann David Bäckling által kiadott latin-német editióban, p. 196—197. (*Auserlesene Bibliothek der vorzügl. latein. Klassiker*. VIII. Bd.) — A *lipcsei 1850-ik évi* kiadásban, melyből editio-nem primam curavit *Dell. C. G. Baumgarten-Crusius*, alteram *Henricus Rudolphus Dietsch*, p. 68.

¹⁾ Igy *Haerercamp* kiadásában, Lugduni Batavorum. 1729. p. 688. — *Verheyk* kiadásában, Lugduni Batavorum. 1762. p. 652. — Azonkiv, l. azt *Sylburg frankfurti 1590-ik évi* kiadásában (*Hist. graec. Scriptor. Minor*. III. 62. s. kk. I. ad Entropii Lib. IX. c. XX) — *Schwidnek lauenburgi 1736-ik évi, Kaltwassernek götthai 1780-ik évi* kiadásában in Entropii Lib. IX. c. XX.

²⁾ Sexti Aurelii Victoris *Historia Romana*, cum notis integris Dominici Machanei, Eliae Vineti, Andreae Schotti, Jani Gruteri, nec non excerptis Ferd. Sylburgii et Annae Fabri filiae. Curante Joanne Arntzenio. Amstelodami et Trajecti Batav. 1733. p. 420.

³⁾ Sexti Aur. Viet. *Hist. Rom.* Ex recensione Joannis Friderici Gruteri. Accedunt animadversiones. Erlangae. Palm Jakab költségén. 1787. p. 340.

⁴⁾ *Hildebrandnak latin-német szövegű* kiadásában. Wien u. Triest, 1816. (*Auserlesene Bibliothek d. vorzügl. latein. Klassiker*. X. Bd. p. 274.)

⁵⁾ *Aurel. Victor de Caesaribus* Sylburg kiadásában in *Historiae Augustae Scriptoribus latinis minoribus*. Francofurti, ap. Andreae Wecheli heredes. MDLXXXVIII. Tom. I. p. 524.

⁶⁾ Gruternél: *Historiae Augustae*. Hanoviae, 1611. p. 749. §. 1.

⁷⁾ *Historiae Romanae Scriptores Latini Veteres*. Aurelianae ap. viduam et haeredes Petri de la Roniere. MDCXXIII. p. 623.

⁸⁾ *Aurelii Victoris Historiae Abbreviatae pars altera* (De Caesaribus) *Haurisius* kiadásában. (*Scriptores Hist. Rom. Latini Veteres*. Heidelbergae, 1743. Tom. II. p. 138.)

⁹⁾ Igy a *párisi MDCXLIII-ik évi, ex officina Rob. Stephani* kikerült kiadásban, p. 145. — A *frankfurti MDLXXXVIII-ik évi, Sylburg-féle* kiadásban (*Hist. Aug. Script. Lat. Minor*. T. II. p. 303.) — A *hannoverai 1611-ik évi* kiadásban Gruternél i. h. p. 451. — Az *orleansi MDCXXII-ik évi, Roniere-féle* kiadásban (*Hist. Rom. Script. Lat. Vet.* p. 410.) — A *heidelbergai 1743-ik évi Haurisius-féle* kiadásban (*Scriptor. Veter.* Tom. II. p. 427.)

ban *Margum*-nak¹⁾, *Murtium*-nak²⁾ és *Marcum*-nak.³⁾ — Mint *Murgum* kerül elő *Paulus Diaconus*nak ugy *Gruter*-⁴⁾, mint *Muratori*-féle⁵⁾ kiadásában, holott e szerző munkájának, a *Historiae Miscellae* egyik kézirati példányában, a *Codex membranaceus Palatinus*-ban *Margum*-nak van írva.⁶⁾ Ez utóbbi néven találjuk azt említve *Hieronymus*nál⁷⁾, *Prosper Aquitanus*nál⁸⁾ és *Cassiodorius*nál.⁹⁾ — *Sz. Jeromos* és *sz. Prosper* kéziratbeli kró-

¹⁾ Főleg az újabb kiadásokban.

²⁾ Miként ez *Canisius*nak a *Historia Miscella*-hoz adott jegyzetéből kitűnik. (*Muratorinál: Rerum Italicarum Scriptores*. Mediolani, 1723. T. I. p. 69. ad libr. X.)

³⁾ Miként ez a *Brunn*ernél előforduló idézetből kitetszik. (*Vopiscus Lebensbeschreibungen*. Kritisch geprüft v. Julius Brunner.) Büdinger-nél: *Untersuchungen zur röm. Kaisergeschichte*. II. Bd. 105. l.

⁴⁾ *Historiae Miscellae*. Lib. X. Gruternél: *Historiae Augustae*. pag. 875.

⁵⁾ *Historia Miscella* ab incerto auctore consarcinata, complectens Entropii Historiam Romanam, quam *Paulus Diaconus* multis additis etc. a Valentiniani Imperio usque ad tempora Justiniani deduxit et Landulphus Sagax, seu quisquam alius continuavit usque ad annum Christi DCCCVI. Nunc primum exacta et castigata ad MSS. Codices Ambrosianae Bibliothecae, additis notis et variis lectionibus *Henrici Canisii*. (Apud Muratori: *Rerum Italicarum Scriptores*. Mediolani. T. I. p. 69.)

⁶⁾ Gruter in *Annotationibus in Historiae Miscellae*. Libr. X. cap. XL. i. h. pag. 71.

⁷⁾ *S. Eusebii Hieronymi Opera omnia*. Studio ac labore Vallarsii et Maffaei. Mignénel: *Patrologiae cursus completus*. Tom. XXVII. (Jeromos munkáiból Tom. VIII.) Parisiis 1846. p. 648. in *S. Hieronymi interpretatione Chronicae Eusebii Pamphili*. — Ugyanez *velencei* kiadás MDCLXIX. Apud Guilelm. Zerlettii. Editio altera. Tom. VIII. Pars. I. pag. 764.

⁸⁾ *S. Prosperi Aquitani Chronicum Integrum in duas partes distributum*. Mignénel: *Patrologiae cursus completus*. Tom. LI. p. 572. Parisiis 1846.

⁹⁾ Igy a *Sylburg-féle* kiadásban: *Hist. Aug. Scriptor. Lat. Minor.* Francofurti, MDLXXXVIII. Tom. I. p. 619. — Továbbá a *Roniere-féle* kiadásban: *Hist. Rom. Script. Lat. Vet.* Aurelianae. MDCXXII. p. 694. — Továbbá a *Haurisius-féle* kiadásban: *Scriptor. Hist. Rom. Lat. Veter.* Heidelbergae, 1748. T. II. p. 240. — Szintegy Mommsen kiadásában: *Die Chronik des Cassiodorus Senator vom J. 519. n. Chr. nach den Handschriften herausgegeben*. Közzétéve: *Abhandlungen der königl. sächsischen*

nikáikra azonban meg kell jegyezniük, hogy a szakkritika az itt szóban forgó név tekintetében több olvasást constatál. Mert míg a *Codex Pithocani*, a *Codex Lodonense*, a *Codex Fabritiani*, a *Codex Petavini*, a *Codex Fuzense*, a hat *Codex Vaticanus*, a *Codex Oisellini*, a *Codex Victorini*, a *Codex Lemovicense*, a *Codex Avenionense* és a *Codex Meldense* egymással egyezőleg *Margum*-ot tartalmaznak, addig egyéb kézirati művek, mint a *Codex Vaticanus primus*, *Magrium*-nak, a *Codex Aurelianense* és a három *Codex Fabritiani Argum*-nak, a *Codex Alcobaciense* végre *Morgua*-nak írják.¹⁾ — *Jornandes* kiadásában jobbra *Margum*-nak mondatik²⁾, de *Murgum* sem hiányzik s a mi nála több helyütt *Margoplano*-nak hangzik³⁾, az másutt, például a *palatinusi hártycodexben Margoplanum*-nak iratik.⁴⁾ — Az *Idatius*-féle *Fasti Margonak*⁵⁾, ugyanigy az *Itinerarium Hierosolymitanum* is⁶⁾, míg

Gesellschaft der Wissenschaften. Leipzig, 1861. VIII. Bd. (Abhandl. der philolog. hist. Classe. III. Bd.) p. 645. Valamint végre *Migne* kiadásában: *Patrologiae cursus completus*. Tom. LXIX. Parisiis 1865. p. 1239.

¹⁾ Ezekre nézve l. közelebb: *Arnoldi Pontaci Vazatensis Episcopi in Eusebio-Hieronymianum et S. Prosperi Chronica apparatus, castigatioes et notae*. Mignénél: *Patrologiae curs. completus*. Tom. XXVII. Parisiis 1846. p. 739–746. és 1107.

²⁾ Így a *Sylburg*-féle *frankfurti* 1588-ik évi kiadásban: *Jornandes de Reg. ac tempor. successione*. (*Hist. Aug. Script. Lat. Min.* I, 650, 655.) — A *Gruter*-féle *hannoverai* 1611-ik évi kiadásában. (*Hist. Aug. LXXXVI*, p. 1076. és *CVIII*, p. 1081.) — A *Rouire*-féle *orleanai* 1623-ik évi kiadásban. (*Hist. Rom. Script. Lat. Vet.* p. 741.) — A *Muratorii*-féle *milanoi* 1723-ik évi kiadásban. (*Ber. Italicae. Scriptor.* I, 237.) — A *Harrisius*-féle *heidelbergi* 1748-ik évi kiadásban. (*Script. Hist. Rom. Lat. Vet.* II, 267.)

³⁾ *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*. Cap. LVIII. *Gruternél* i. h. p. 1119. — *Muratorinál* i. h. I, 220. — Mignénél: *Appendix ad opera Cassiodori in Patrologiae cursu completo*. Parisiis, 1865. Tom. LXIX. p. 1294.

⁴⁾ L. Grutert in *Annotationibus ad Paulum Warnefridum*. Cap. LVIII. (*Hist. Aug.* p. 160.)

⁵⁾ *Idatii Episcopi Descriptio Consulatum ex quo primum ordinati sunt*. *Labbeus* kiadása Mignénél: *Patrolog. curs. complet.* Paris, 1846. Tom. II. p. 206.

⁶⁾ *Parthey* és *Pinder* *berlini* 1848-ik évi kiadásában.

az *Antonin*-féle *Itinerarium* különböző codexei részben *Margonak*, részben *Marcho*-nak, részben pedig *Marco*-nak nevezik.

Névszerint *Margo*-nak írja a VIII-ik századbéli *Codex membranaceus Vindobonensis*; az ugyancsak VIII-ik századbéli *Codex membranaceus Scorialensis*; a XIV-ik századbéli *Codex membranaceus Vaticanus* és a XV-ik századbéli *Codex membranaceus Remensis*.¹⁾

Marcho-nak mondja az *Itinerarium* egyetlen codexe, tudniillik a XV-ik századbéli *Codex membranaceus Florentinus*, míg ellenben *Marco*-nak a legtöbb codex-példány, nevezetesen a VIII-ik századbéli *Codex membranaceus Parisiensis Regius* mindkét példánya; a X-ik századbéli *Codex membr. Parisiensis Regius* ugyancsak mindkét példánya; valamint a X-ik századbéli *Codex membranaceus Florentinus* és a körülbelül az M-dik évbe eső *Codex membr. Dorsdensis*. Így továbbá a XII-ik századbéli *Codex membr. Parisiensis Regius*; a XIII-ik századbéli *Codex membr. Lugduno Batavus*; a XIV-ik századbéli *Codex membr. Parisiensis Regius*; a XIV-ik vagy XV-ik századbéli *Codex membr. Matritensis*; a XV-ik századbéli *Codex chartaceus Guelferbytanus*; az ugyancsak XV-ik századbéli *Codex membr. Parisiensis Regius*, és *Codex membr. Monacensis*; a XVI-ik századbéli *Codex membr. Monacensis* és a *Chartaceus Blendiniani apographum Aurelianense*; valamint végül az *Incerti Codicis excerpta Aurelianensia* is.²⁾

A forrásoknak eme névvariánsai mellett aztán valóban nem csodálkozhatni, hogy a későbbi irodalom terén a római telep neve még inkább eltorzult. A legtöbbben *Margum*-nak és *Margus*-nak írják. Névszerint *Margum*-nak *Bischoff-Möller*³⁾,

¹⁾ Így olvassuk azt aztán ugy *Wesseliugnek amsterdami* 1735-ik évi, mint *Parthey*- és *Pindernek berlini* 1848-ik évi kiadásában is. 62. l. 132. v. 4.

²⁾ E különböző olvasásokat lásd az *Itinerarium*-nak *Parthey* és *Pinder*-féle *berlini* kiadásában a szöveg alatt. 62. lap. 132. v. 4.

³⁾ *Vergleichendes Wörterbuch der alten, mittleren u. neuen Geographie* von Fr. H. Th. *Bischoff* u. J. H. *Möller*. Gotha, 1829. p. 728.

Büchling ¹⁾, Funke ²⁾, Majorszky ³⁾, Heeren ⁴⁾, Bedeus ⁵⁾, Kantancsich ⁶⁾, Tomka-Szászky ⁷⁾, Kereszturi ⁸⁾, Karacs ⁹⁾, Sulzer ¹⁰⁾, Du-Fresne ¹¹⁾, Ferrarius ¹²⁾, Sabbathier ¹³⁾, Buno ¹⁴⁾, Sickler ¹⁵⁾, Pomponius Laetus ¹⁶⁾, a lipcsei Reál-Encyclopä-

¹⁾ Eutropius *Breviarium*ának bécsi és triesti 1825-ik évi kiadásához csatolt jegyzetei között. (*Ausculense Bibliothek der vorzüglichsten lateinischen Klassiker*. VIII. köt. 304. l. 71. jegyz.)

²⁾ *Neues Real-Schullericon*. Wien u. Prag, 1806. III, 481.

³⁾ *Enchiridion Antiquae Geographiae*. Buda, 1831. Cap. VIII. §. V. pag. 89.

⁴⁾ *Handbuch der alten Erdbeschreibung von J. B. d'Anville, zum Gebrauch seines Atlas antiquus in zwölf Landkarten verfasst*. Neue umgearbeitete Auflage von A. H. L. Heeren. Nürnberg, 1800. I. Th. X. Cap. 9. §. 354. l.

⁵⁾ *Historisch-Genalogisch-Geographischer Atlas zur Übersicht der Geschichte des ungrischen Reichs, seiner Nebenländer u. der angrenzenden Staaten u. Provinzen, nach den besten Quellen bearbeitet von Joseph Bedeus von Scharberg*. Hermanstadt, 1851. III-ik rész. I. térkép.

⁶⁾ *Orbis Antiquus*. P. I. pag. 344.

⁷⁾ *Hunniae Occ. Abarica per Pannoniam atque Daciam sec. VII. VIII. prorogata*. Posonii, 1751.

⁸⁾ *Compendium Historiae Universalis*. Tom. I. P. II. p. 128.

⁹⁾ *Regiones Danubianae Pannoniae Daciae Moesiae cum vicinis Illyrico*. In usus Collegii Ref. Debrecinensis aeri incisae per Franciscum Karacs. Pestini, 1800.

¹⁰⁾ *Carte des alten Daciens*. Mellékelve *Geschichte des transalpinischen Daciens*. Wien, 1781. czimű munkájának I-ső kötetéhez.

¹¹⁾ *Caroli Du Fresne Domini Du Cange Illyricum Vetus et Novum, sive Historia Regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae*. Posonii Anno MDCXLVI. Cap. I. pag. 3.

¹²⁾ *Novum Lexicon Geographicum*. Bandrand-féle kiadás. Patavii, M-DC-XCVII. Tom. I. p. 412.

¹³⁾ *Dictionnaire pour l'intelligence des Auteurs Classiques*. Par M. Sabbathier. Paris, 1770. Tom. IX. p. 123.

¹⁴⁾ Cluverius *Introductio in universam Geographiam* ezimű munkájához csatolt jegyzetek közt. I. a Heckel-féle gvelserbüti 1686-ik évi kiad. cap. XVI. pag. 403. A Reiske-féle wolffenbütteli 1694-ik évi kiad. cap. XVI. p. 400. és az amsterdami 1697-ik évi kiad. cap. XVI. p. 373.

¹⁵⁾ *Handbuch der alten Geographie*. Cassel, 1832. Verlag bei J. J. Bohné. I. Th. p. 473. És u. ő: *Schulatlas der alten Geographie mit Historisch-erläuternden Rand-Anmerkungen*. Verlag von J. J. Bohné, Tab. Nr. VIII.

¹⁶⁾ *Romanae Historiae Compendium, ab interitu Gordiani innotia*

dia ¹⁾, Böking ²⁾, Bellori ³⁾, Timon ⁴⁾, Havercamp ⁵⁾, Tzschuke ⁶⁾, Verheyk ⁷⁾, Garetius ⁸⁾, Clarke ⁹⁾, Anna és Tanaquil Faber ¹⁰⁾ és mások. *Margus-nak* Stritter ¹¹⁾, Holstenius ¹²⁾, Cellarius ¹³⁾,

usque ad Justinum tertium per Pomponium Laetum. Parisiis, M-D-XLIII. pag. 104.

¹⁾ *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände. Conversations-Lexicon*. Elfte umgearbeitete, verbesserte u. vermehrte Auflage. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1867. XI. Bd. 436. l.

²⁾ *Notitia Dignitatum Utriusque Imperii* 1839—1850-ik évi, bonni kiadásában, a tudományos jegyzetek között, pag. 484.

³⁾ *L'Historia Augusta da Gielio Cesare a Constantino il Magno*. In Roma, 1695. pag. 286.

⁴⁾ *Imago Antiquae Hungariae. Cassoviae, 1733. Lib. I. cap. XI. pag. 93.*

⁵⁾ *Eutropiusnak* általa eszközölt kiadásában, a jegyzetek között. Lugduni Batavorum. MDCCXXIX. p. 432.

⁶⁾ *Eutropiusnak* általa eszközölt kiadásában, a jegyzetek között. Lipsiae, 1796. pag. 706.

⁷⁾ *Eutropiusnak* általa eszközölt kiadásában, a jegyzetek között. Lugduni Batavor. 1762. pag. 460.

⁸⁾ *Jornandesnek* általa és Antonius Saxius által eszközölt kiadásában. A jegyzetek között. Muratorinál: *Scriptor. Rer. Italicar. Mediolani*, 1723. Tom. I. pag. 220.

⁹⁾ *Eutropiusnak* általa eszközölt kiadásában, a jegyzetben. London, 1764. p. 142.

¹⁰⁾ *Eutropiusnak* Havercamp-féle leydeni 1729-ik évi kiadásában a jegyzetek közt, p. 432. valamint a Verheyk-féle leydeni 1762-ik évi kiadásában is a jegyzetek közt, pag. 460.

¹¹⁾ *Memoriae Populorum olim ad Danubium, Pontum-Euxinum etc. incolentium e scriptoribus Historiae Byzantinae erutae et digestae a Joanne Gotthilf Strittero*, Petropoli, 1774. Tom. IV. *Index Geographicus*, pag. 279.

¹²⁾ *In notis et animadversionibus Lucae Holstenii apud Carolum a S. Paulo. Geographia Sacra, sive Notitia antiqua Dioecesium omnium Patriarchalium, Metropolitanarum et Episcopialium Veteris Ecclesiae*. Amstelodami, MDCCIII. pag. 203.

¹³⁾ *In selectis Christoph. Cellarii notis ad Eutropium*. Lásd a debreczeni 1741-ik és 1751-ik évi kiadást, pag. 136. A debreczeni és kolozsvári 1768-ik évi kiadást, p. 136. A jeni 1755-ik évi, VI-ik görög-latin kiadást, pag. 248. és a debreczeni 1777-ik évi görög latin kiadást, pag. 248. — Azonkívül I. *Appendix triplex Notitiae Orbis Antiqui Christophori Cellarii cum tabulis aeneis XVIII*. Lipsiae MDCCCLXXVI. *Illyricum Orientale*. És Christophori Cellarii Smalcaldiensis: *Geographia Antiqua. Cizae*, 1686. cap. XIV. pag. 145.

D'Anville ¹⁾, Mannert ²⁾, Baudrand ³⁾, Desericzky ⁴⁾, Hübner-Sperl-Fejér ⁵⁾, Guthrie-Gray ⁶⁾, a bécsi t. társaság 1827-ik évi nagy lexicon írói ⁷⁾, Gebhardi ⁸⁾, Becker ⁹⁾, Schlosser ¹⁰⁾, Bernhardt ¹¹⁾, Rotteck ¹²⁾, Weber ¹³⁾, Spruner ¹⁴⁾, Hunzi-

¹⁾ *Géographie Ancienne Abrégée*. Paris, 1768. I, 304. És: *Mém. de l'Acad. des Inscrip.* XXVIII. 433. Azonkiv. I. *Atlas Antiquus D'Anvillianus*. Norimbergae, 1784. *Orbis Romani Orientalis*.

²⁾ *Geographie der Griechen u. Römer*. Landshut, 1812. VII, 77. És l. egyszermind az ide mellékelt térképet is: *Macedoniae, Thraciae, et Moesiae delineatio accuratior*. Nr. 1.

³⁾ *Novum Lexicon Geographicum*. Patavii, M-DC-XCVII. Tom. I. pag. 412.

⁴⁾ *De Initio ac Majoribus Hungarorum Commentaria*. Budae in Hungaria, MDCCXLVIII. Lib. IV. Tom. III. Part. II. cap. II. pag. 170. sub nota t. És u. o. cap. III. pag. 180, sub nota h.

⁵⁾ *Mostani és régi nemzeteket, országokat, városokat stb. Lexikon*. Hübner János — *perl* Xav. Ferencz — Fejér György álta', III. k. 431. l.

⁶⁾ *Allgemeine Weltgeschichte nach dem Plan Wilhelm Guthrie, Johann Gray u. anderer Gelehrter Engländer entworfen*. Leipzig, 1778. XV. Bd. I. Abth. 139. l. U. o. 202. l. U. o. IV. Abth. 243. l.

⁷⁾ *Neuestes Conversations-Lexicon*. Von einer Gesellschaft von Gelehrten. Wien, 1827. V, 214.

⁸⁾ *Geschichte des Reichs Hungarn u. der damit verbundenen Staaten*. Leipzig, 1778. I, 137. 139. II.

⁹⁾ *Weltgeschichte*. Achte neu bearbeitete, bis auf die Gegenwart fortgeführte Ausgabe. Herausgegeben von Adolf Schmidt. Dritte vermehrte Auflage. Leipzig, 1871. IV, 115.

¹⁰⁾ *F. C. Schlossers Weltgeschichte für das deutsche Volk*. Unter mitwirkung des Verfassers bearbeitet von Dr. G. L. Krieger. Zweiter, unveränderter Abdruck. Frankfurt a. M. 1847. IV, 409.

¹¹⁾ *Geschichte Roms von Valerian bis zu Diokletians Tode*. (253—313 n. Chr.) I, 259—261.

¹²⁾ Ersch u. Grubernél: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften u. Künste*. Leipzig, 1821. VI, 261.

¹³⁾ *Allgemeine Weltgeschichte*. Leipzig, 1863. IV, 497.

¹⁴⁾ *Historisch-Geographischer Schul-Atlas des Gesamtstaates Österreich von der ältesten bis auf die neuesten Zeiten*. Gotha: Justus Perthes. 1860. Nr. 1 és 2. — *Historisch-Geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europas vom Anfang des Mittelalters bis auf die neueste Zeit*. Zweite Auflage. Gotha. Bei Justus Perthes. 1854. Nr. 1. Europa. *Das römische Reich u. die nördlichen Barbaren im VI-ten Jahrhundert* és Nr. II. *Europa im Anfang des IV. Jahrhunderts*. — Továbbá l. *Spruners Histor.*

ker ¹⁾, Rauschurk ²⁾, Rhode ³⁾, Jausz ⁴⁾ Wedell ⁵⁾, Reichard ⁶⁾, Thaller ⁷⁾, Gibbon ⁸⁾, Kanitz ⁹⁾, Czoernig ¹⁰⁾, Jászay ¹¹⁾, az Egyetemes Magyar Encyclopädia ¹²⁾ és Thierry. ¹³⁾ Többen a *Margum* és a *Margus* között haboznak, mint Forbiger ¹⁴⁾,

Atlas Ungarn. Nr. I. *Die Länder an der unteren Donau vom V-ten bis in das X-te Jahrhundert*. — Spruner-Menke: *Atlas Antiquus*. Karoli Spruneri opus, tertio editit Menke. Gothae: sumtibus Justi Perthes. Anno MDCCCLXV. Nr. XVI. *Imperium Romanorum inde a Constantini Magni tempore*. És u. o. Nr. XXIII. *Pannonia, Illyricum, Dacia, Moesia, Thracia, Macedonia, Epirus*.

¹⁾ *Diocletian u. seine Nachfolger*. Büdingernél: *Untersuchungen zur Röm. Kaisergeschichte*. II, 136. s k. l.

²⁾ Ersch u. Grubernél: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften u. Künste*. Leipzig, 1834. XXV. Th. 280. l.

³⁾ *Historischer Schul-Atlas zur alten, mittleren u. neueren Geschichte*. Neunte Auflage. Glogau. Évszám nélkül. Flemming Károly kiadásában. Nr. III.

⁴⁾ *Historisch-Geographischer Schul-Atlas*. Wien u. Olmütz, 1873. I. Abth. Nr. 9. *Oesterreich-Ungarn zur Zeit der Römerherrschaft*.

⁵⁾ *Historisch-Geographischer Hand-Atlas*. Zweite Auflage. Glogau. Évszám nélkül. Flemming-féle kiad. Nr. II. és III.

⁶⁾ *Orbis terrarum antiquus*. Norimbergae, 1822. Editio Campiana. Tab. VI. *Thracia et Illyricum*. És u. o: Tab. X. *Italia superior, Rhætia, Noricum, Pannonia, Daciae et Illyrici partes occidentales*.

⁷⁾ L. Wetzer és Welte: *Kirchen-Lexicon*. Freiburg in Breisgau, 1849. III, 154.

⁸⁾ *Geschichte des allmäligen Sinkens u. endlichen Unterganges des römischen Weltreiches*. Sporschil német fordításában. Leipzig, 1840. VI. Bd. XXXIV. fejt. 378. l.

⁹⁾ *Serbien*. Historisch-ethnographische Reisetudien aus den Jahren 1859—1868. Leipzig, 1868. IV. fejt. 12—13. II. U. o. 415. 421. II.

¹⁰⁾ *Ethnographie der österreichischen Monarchie*. Wien, 1857. II. Bd. 19. §. 43. l.

¹¹⁾ *A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől az arany boldog*. Pest, 1855. II. szak. 74. l.

¹²⁾ *Egyetemes magyar Encyclopädia*. Pest, 1862. IV, 274.

¹³⁾ *Attila történelme*. Szabó K. fordításában. Pest, 1865. 43. l. És u. o: *Attila fiaí és utóai történelme*. Szabó K. fordításában. Pest, 1865. 14. lap.

¹⁴⁾ Paulynál: *Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft*. Stuttgart, 1846. IV, 1558. És u. o: *Handbuch der alten Geographie*. Leipzig, 1848. III, 1092.

míg mások a *Margum*, *Margus* és *Murga*¹⁾, a *Murtium* és *Margum*²⁾, *Margum* és *Murgum*³⁾, *Margum* és *Mursia* között.⁴⁾ De vannak, kik *Marcus*-nak⁵⁾, *Marcum*-nak⁶⁾, *Margue*-nak⁷⁾, *Murcium*-nak és *Mergum*-nak⁸⁾, *Argium*-nak⁹⁾, *Merga*-nak¹⁰⁾, *Mursium*-nak¹¹⁾, *Murtium*-nak¹²⁾ *Margium*-

¹⁾ Mint a Zedler-féle *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften u. Künste*. Halle u. Leipzig, 1739. XIX, 1392. És u. o. V, 835.

²⁾ Mint Kerschlich: *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares*. Studio Balth. Adami Kerschlich. Zagrabinae pag. 19. Továbbá Haackh is Paulynál: *Real-Encyclopädie*. II, 159.

³⁾ Mint Eckhel: *Doctrina numorum veterum*. Editio secunda. Vindobonae, 1828. Pars II. Vol. VII, pag. 514. és u. o. Vol. VIII, pag. 2. — Banduri: *Numismata Imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Palaelogos Augustos*. Lutetiae Parisiorum, 1718. I, 525. és II, 2. — Fuhrmann: *Allgemeine Kirchen- u. Weltgeschichte von Oesterreich*. Wien, 1769. pag. 28. L. egyszerűs mind az e műhöz csatolt térképet is: *Illyrici magni Provinciae Noricum, Pannonia, Dalmatia, Moesia, cum conterminis Dacia et Rhaetia sub dominata Romanorum*.

⁴⁾ Mint Rasche: *Lexicon universae rei numariae Veterum*. Lipsiae, 1785. Tom. secundo. Pars posterior. pag. 387.

⁵⁾ Mint Bruner: *Vopiscus Lebensbeschreibungen*. Bädingernél: *Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte*. II, 105.

⁶⁾ Schottus in Notis ad Sext. Aurel. Victorem de *Caesaribus* cap. XXXVI. (V. ö. Eutropiusnak *Havercamp*-féle kiadását. Lugduni Bataavor. MDCXXXIX. pag. 432. inter varias lectiones. Azonkívül I. még az Aurelius Victorhoz adott jegyzetet Haurisiusnál: *Scriptores Hist. Romanae Latini Veteres*. Heidelbergae, 1743. Tom. II. pag. 138.)

⁷⁾ Mint Calmet: *Histoire Universelle Sacree et profane*. Strasbourg, 1739. Tom. V. Liv. LX. pag. 226.

⁸⁾ Mint Oeco: *Imp. Romanorum Numismata a Pompeio Magno ad Heraclium*. Antverpiae, 1579. pag. 348.

⁹⁾ Igy a *Scriptor Actorum S. Restitutae* Vallarsiusnál és Maiffaeusnál. A *Nota*-ban apud Migne. *Cursus Complet. Patrolog.* Parisiis, 1846. Tom. XXVII. S. Hieronymi *Opera Omnia*. Tom. VIII. pag. 658. nota c. Velencezi kiadás MDCCLXIX. pag. 764. not. b.

¹⁰⁾ Mint Cuspinianus: *De Caesaribus atque Imp. Romanis*. Cum Wolphgangi Hungari Annotationibus. Francofurti MDCI. pag. 81.

¹¹⁾ Mint Strada a Rosberg: *De Vitis Imperatorum et Caesarum Romanorum tam occidentalium, quam orientalium*. Francofurti ad M. 1615. p. 163.

¹²⁾ Igy többen Flavius Vopiscus roncsolt szövege alapján. V. ö. *Arnaldi Pontaci in Eusebio-Hieronymianum et S. Prosperi Chronica appa-*

nak¹⁾, *Murgum*-nak²⁾ és *Murga*-nak írják.³⁾ Kétségtelen azonban, hogy közülök a legtöbb oly torznév, mely forrasi alapra vissza nem vezethető s hogy csakis a latin *Margum*- és *Margus*-ról lehet szó, ugymint melynek a görög *Margo* is jól megfelel. S ha tekintetbe vesszük, hogy Eutropius, Flavius Vopiscus, Hieronymus, Prosper Aquitanus, Cassiodorius és Paulus Diaconus e nevet a latin *apud*, Jornandes *apud* és *ad*, Aurelius Victor pedig a *iuxta* tárgyesetű előjáróval említik, kétségtelenné válik, hogy a telep nevét alanyeseti használatában inkább *Margus*-nak kell kimondanunk, úgy miként az Priscus Rhetor görög szövegének latin fordításában is előkerül. Ha mégis mind a mellett magunk is *Margum*-nak írjuk, ezt egyrészt azon körülmény igazolja, hogy himnemű *us* végzettel bíró telephelyek vajmi ritkák⁴⁾, s hogy a himnemű *us* végzettel bíró folyónevekből keletkezett telepnevek csaknem kizárólag a semleges *um*-mal lettek ellátva. Másrészt azonban ki van ezzel kerülve azon visszásság is, mely helynevünk előjárókkal való összeköttetése alkalmából előáll. Az nem szenvedhet kétséget, hogy a római nyelvgyakorlat a *Contra-Margus*-t a vidéki latin nyelv legbarbárabb korszakában sem használta soha.

salus, castigationes et notes. Mignénél: *Patrolog.* XXVII. Paris, 1846. p. 1107. Valamint Canisius jegyzetét ad *Historiam Miscellam*. Muratorinál: *Rerum Italiae. Scriptores*. Mediolani, 1723. Tom. I. p. 69.

¹⁾ Mint Stephanus: *Dictionarium historicum et poeticum*. 1567. pag. 215. Lugduni kiadás. 1581. pag. 514. Genuai kiadás. 1662. p. 1295.

²⁾ Mint Baronius: *Annales Ecclesiastici*. Editio novissima. Antverpiae, M'D'XCXVII. Tom. II. p. 668. — Cluverius *Introductio*-jának kiadói a jegyzetekben. Lásd a Heckel-féle kiadást. Guelferbyti, M.DC'LXXXVI. ad cap. XVI. p. 403. A Reiske-féle kiadást. Wolfenbüttelae. MDCXCIV. ad cap. XVI. p. 400. Igy az e kiadás 390-ik lapjához csatolt térképen is: *Duciarum, Moesiarum et Thraciae Vetus et nova Descriptio*. — A Buno-féle kiadást. Amsterdam, MDCXCVII. pag. 373.

³⁾ Mint Ladvoeat: *Historiae Dictionarium*. Mindszenty-féle magyar kiadás. II, 59. — Fleuri: *Historia Ecclesiastica*. Parode-féle kiadás. August. Vindelicar. et Oeniponte, 1738. II, 587. — Beck és Buxtorff *Neu-Vermehrtes Hist. u. Geogr. Allgemeines Lexicon*. Basel, 1742. II, 455.

⁴⁾ A nagyszámu római helynév között, melyet Kiepert közöl (*Hist. Geograph. Atlas der alten Welt*. Weimar, 1858. XII. kiad. 21—26. II.), egyetlenegy ilyen nincs!

A mi pedig *Margum*nak községi, társadalmi, kereskedelmi, polgári és katonai jelentőségét illeti, mindezekre nézve is az adatok felette gyérek, ámbár vannak ezek között, melyek mégis eléggé jól tájékoztatnak. Községi szervezetére nézve fölötté sajnós, hogy az a forrás, mely valamennyi között egyedül tesz arról említést, e községi minősítést közelebből meg nem határozza. A IV-ik században készült *Itinerarium Hierosolymitanum* ugyanis egyszerűen csak *civitas*-nak nevezi¹⁾, mely elnevezés tudvalevőleg közös neve a római városi községeknek.²⁾ Az *Itinerarium* ezen adata e szerint nem enged tisztába jönnünk Margum azon politikai és jogi szabadságai iránt, melyekkel az a római városközségi szervezet alapján a különböző rangú *civitas*-ok között fel volt ruházva.³⁾ Még azt sem mondhatjuk, hogy politikai és jogi szabadságaira nézve mennyiben vetélkedett a többi *moesia*i *civitas*-okkal, minthogy az *Itinerarium* ugyancsak egyszerűen *civitas*-oknak nevezi azon községeket, melyekről egyéb források alapján városi minőségre nézve jól vagyunk tájékozottak.⁴⁾ Ennek daczára azonban kétségtelen, hogy mint *civitas* a községek közt már jelentékeny ranggal és szervezettel, saját joghatósággal és közigazgatással bírt s mindenesetre nem igen tágitott e tekintetben Singidunum, Mons Aureus, Naissus, Serdica, Filopopolis elöl, s ha politikai tekintetben hátrább állott is Viminaciumnál, mely a tartomány főhelye volt, kereske-

¹⁾ *Itinerarium Hierosolymitanum*. Parthey és Pinder kiadása. Berlin, MDCCCLVIII. pag. 267. (564, 7.)

²⁾ Inter *civitates*, id est inter *municipia* et *colonias* et *praefecturas*. Siculus Flaccus in *Grammatici* pag. 163.

³⁾ Ezekre nézve jól oktatnak: Kuhn: *Die städtische u. bürgerliche Verfassung des römischen Reichs*. Leipzig, 1864. — Vetter: *Ueber das römische Ansiedlungs- u. Befestigungswesen* stb. Karlsruhe, 1868. — J. Marquardt: *Römische Staatsverwaltung*. Leipzig, 1873. I. Bd. főleg 3—18. és 28—44. 338—365. ll.

⁴⁾ Így például Singidunum, az *Itinerariumban* *civitas*, feliratos emlékek tanúskodása szerint *colonia* (Mommsen: *Corpus Inscr. Lat.* III, 1660.) Viminacium, az *Itinerariumban* *civitas*, feliratos emlékek tanúskodása szerint előbb *municipium* (Mommsen i. h. III, 1654. 1655.), később *colonia*. (U. o. 1474.)

delmi és katonai jelentőségénél fogva mégis legnevesb versenytársa maradt végig a moesia capitalenek.

Hogy *társadalmi* tekintetben egyébiránt mennyire fejlett volt Margum az V-ik században, legjobban mutatja az a körülmény, hogy *püspöki székhely* volt. Azon *Priscus Rhetor* említi ezt, ki mint az V-ik század embere személyesen megfordult Margumban¹⁾ s ujból csak sajnálni lehet, hogy e tekintetben tüzetesebb tudósításokat nem hagyott reánk. Ő kivüle nincs ókori író, ki e *Margum* és vidéke történetére nézve oly fontos adatot felemlitené, s minthogy *Priscus Rhetor* is csak a történeti előadás folyamában mintegy mellékesen említi, épen mitsem mondhatni a püspökség keletkezéről, alapításáról s későbbi történetéről.²⁾ A száraz adat alapján csak azt a biztos következtetést vonhatjuk le, hogy *Margum* e tekintetben is versenytársa volt a szomszéd Viminaciumnak s hogy egyházközségileg teljesen független volt azon dioecesisstől, melynek székhelye Felső-Moesia fővárosában volt.

Ami továbbá *Margum*nak *kereskedelmi* fontosságát illeti, ez iránt már geographiai fekvése is eléggé tájékozthat. Moesia legnagyobb folyója torkolatánál elterülve s vízútilag a tartomány belsejével, de másrészt a távoli kelettel és nyugattal egyaránt összeköttetésben lévén³⁾, természetes, hogy itt a kereskedelmi érdek az egész Közép-Duna-vonalon leginkább lett kifejlődve s tényleg minden időben gyúponnal bírt. Kétségtelen, hogy *Margum* felvirágzása egyáltalán kereskedelmi fontosságán alapult s ez magyarázza meg nekünk

¹⁾ L. *Excerpta de Legationibus gentium ad Romanos*. Cap. I. (Beker-Niebuhr-féle kiadás. Bonn, 1829. Pars I. pag. 140—141. Alább egész terjedelemben idézve.)

²⁾ *Carolus a S. Paulo*, ki a régi egyházmegyék történetét egy vastag folio kötetben nyomozta és összegyűjtötte, a *margumi püspökségre* is csak *Priscus* felemlítésére szorítkozik. (*Geographia Sacra, sive Notitia Antiqua Dioecesium omnium Patriarchalium, Metropolitanarum et Episcopalianum Veteris Ecclesiae*. Ex SS. Consiliis et Patribus, Historia Ecclesiastica et Geographis Antiquis collecta. Amsterdami. Excudit Franciscus Halm. MDCCIII. pag. 203.)

³⁾ V. ö. *Margum és Contra-Margum* 48-ik lapján mondottakkal.

leginkább azt, hogy miként tudott Margum Moesia főhelyének, Viminaciumnak tözsomszedságában, kezdettől végig annak vetelkedő versenytársa maradnia. Egy szerencsésen fennmaradt felíratos emlékkőnek köszönhetjük annak tudatát, hogy az *illyriai császári határvám* itt volt felállítva, ami legjobban tanúskodik a mellett, hogy az egész Közép-Duna kereskedelmének itt volt legjelentékenyebb emporiuma.¹⁾

Végre *katonai*, illetőleg *hadászati* tekintetben Margum egész Moesia legjelentékenyebb positiója volt. Az ugyan nem szenved kétséget, hogy a szomszéd Viminacium erődítményei a Duna mentében nyilván nagyszerűebbek voltak Margum erődítményeinél, mindazonáltal azon körülmény, hogy a margumi erődítmények nem csak a Duna, hanem egyszersmind a Morava mellett is feküdtek, azon a ponton, hol a Morava a Dunába szakad, kiváló fontosságot kölcsönöztek azoknak.²⁾ Ezt leginkább bizonyítja az a körülmény is, hogy — miként alább tüzetesebben mondva lesz — Attila egész Moesiát csakis akkor foglalhatta el, midőn Margum árulás következtében kezébe került, s ezért Kanitz, Margumot ismételen is *mansio*-nak nevezve³⁾, nyilván Margum *strategiai* jelentőségét teljesen félreismerte. Hiszen a római hadnyelven *mansio* alatt csakis a mozgósított legiókat éjjeli szállásra befogadó *kisebbszerű állomáshelyek* értettek⁴⁾, valamint egyáltalán ezzel a rómaiak köznyelvén éjjeli szállodákul szolgáló országúti pihenő helyeket jelöltek meg s azért csakis nagy fogalomzavar mellett lehetett Margumot *mansionak* mondani. Egy oly erőd, melynek feladata volt a hajóköz-

¹⁾ E felíratos emléket a Morava melletti *kolóni* romban találtatott a múlt században. Közölve lásd Marsilinál: *Dacubius Pannonico Mysius*. Tom. II. Tab. 50. — Muratorinál 766, 4. — Mommsennél: *Corp. Inscr. Latia*. Vol. III. Pars I. pag. 264. Nr. 1647. Általam is: *Margum és Contra-Margum*. p. 51. Ugyanitt s pag. 52. l. kimutatva Mommsen és Detlefsen tévedését, kik az illyriai császári határvámot a Duna éjszaki vagyis a magyar parton állottnak hirdetik.

²⁾ V. ö. *Margum és Contra-Margum* 48–49. ll. mondottakkal.

³⁾ *Serbiën*. Historisch-Ethnographische Reisetudien aus den Jahren 1859—1868. Leipzig, 1868. 415. és 416. ll.

⁴⁾ Svet. *Tib* 10.

lekedés felett a Dunán és a Moraván ellenörkődni¹⁾, s melynek a tulsó Duna-parton jelentékeny *contra-castruma* volt²⁾, egy ily erődöt nyilván nem lehet *mansio*-nak nevezni. Annál kevésbbé, ha tekintetbe vesszük, hogy ez erőd *egyszersmind a középdunai római hadi hajóraj állandó állomáshelye* volt. A hivatalos tekintélyű *Notitia Dignitatum Utriusque Imperii* című IV-ik vagy V-ik századbéli forrásmű ugyanis arról tudósít, hogy a *Classis Stradensis et Germensis* praefectura Margumban székelt³⁾, mi úgy értendő, hogy *Moesia prima* hadparancsnokának, a *dux*-nak két hadi flotilla állott parancsnoksága alatt. Az egyik a *Classis Histrica* volt, mely a tartomány fővárosa, Viminacium előtt állomásozott. A másik pedig, a *Classis Stradensis Germensis*, mely Margumnál foglalt állást s a Dunán úgy mint a Moraván közlekedett.⁴⁾ Emelte egyébiránt a margumi hadtelepek fontosságát nem csekély mérvben az a körülmény is, hogy jelentékeny hadtelepek által körülvéve, úgyszólván hozzáférhetetlen telepcentrummá vált. Éjszak felől a Duna s azonkívül Contra-Margum által védve, balfelől a jessava-torkolati, jobbfelől pedig a viminaciumi hadtelepek által oldaltámadások ellen biztosítva, s ezekkel pompás utak által is összekötve, nyilván

¹⁾ V. ö. *Margum és Contra-Margum* 49. l. mondottakkal.

²⁾ Erről is l. tüzetesebben u. o. 57. s kk. ll.

³⁾ Sub dispositione Ducis Moesiae primae Auxilium Margense Margo, et Praefectura Classis Stradensis et Germensis Margo. (*Notitia Dignitatum et Administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis*. Bücking bonni kiadása. 1839. cap. XXXVIII. pag. 104—106.)

⁴⁾ Gebhardi *Pancirollus* nyomán erre vonatkozólag azt írja: »Vielleicht ging die Flotte in die zwey Hauptarme der Morava, u. bestand daher aus zwey kleinen Geschwadern. Die Schiffe derselben waren *Naces lauriae*, oder bloß zum Kreuzen bestimmt. Die ganze Flotte bestand hier aus hundert, in Scythien aber aus 125 leichten Gefässen, welche alle sieben Jahr eingehauen wurden. Denn die Landleute und obrigkeitlichen Personen mussten von ihren Aeckern eine gewisse Abgabe zahlen, von der jährlich ein Siebentheil des Geschwaders neu erbauet ward. Von diesen waren zwey Drittheil Agrarienses, und ein Drittheil *Judicariae*.» (*Pancirollus ad Notitiam Imp.* fol. 101. b. Gebhardi: *Geschichte des Reichs Hungarn u. der damit verbundenen Staaten*. I. 139. y) jegyz.)

teljes biztonsággal örködött a Morava-defilé s így az egész tartomány felett. Erődjének védelme alatt fejlődött ki a Morava tulsó parton s lett virágzóvá maga a civitas, melynek tulajdonképeni kiterjedéséről és irányáról csak akkor fogunk bizonyosabb ismereteket nyerni, ha majd idővel az orasjei romok nagyobb mérvben és rendszeresb módon ki lesznek ásva.

II. FEJEZET.

A margumi császáresata.

Carinus trónrajutása. — Méltatlan magaviselete. — Diocletianban vetélytársat kap. — A trónversenyt a fegyver dönti el. — Ellenmondó történeti tudósítások a döntő esata helyiségére nézve. — Az Itinerarium Hierosolymitanum tudósításának értelmezése. — Orosius állításának tarthatlansága. — A Chronicon Paschale téves tudósítása. — A byzantinusok helytelen értesítése. — A csata Margumnál volt. — Eltérő állítások a csata idejére nézve. — Sz. Jeromos, Cassiodorius, Idatius és Syncellus évszámai. — Sz. Jeromos chronológiájának megbízhatatlansága. — Cassiodorius Sz. Jeromusból merített. — Syncellus anachronismusa. — Idatius időszámítását egyéb Fasti-töredékek is igazolják. — Az időpont kritikai megállapítása. — A margumi esata végeredménye. — Carinus halála és Diocletian trónrajutása. — A források csakis a végeredményre nézve egyeznek meg egymással, a részletekre nézve eltérnek egymástól.

Margum későbbi történetéből csak pár epizódot ismerünk.

Ilyen a *Carinus és Diocletian közötti döntő ütközet.*

Tudvalevő dolog, hogy Carus, kit győzelmei közepette a Tigris mellett villám sujtott agyon, két fiút hagyott maga után: *Numerianust* és *Carinust*. Mindkettőt ő maga még életben nevezte volt ki caesaroknak¹⁾. Numerianus korának a

¹⁾ Κάροσ δὲ τῆς βασιλείας γενόμενος ἐγκρατέης τοὺς θιασίους υἱοὺς Καρίνον καὶ Νουμριανὸν ἐλευτέριον βασιλικῆ διαδήματι.

Carus rerum potitus, filiis suis Carino et Numeriano imperatorio diademate ornatis. (*Joannis Zonaras Annalium* XII, 30. T. II, 610.) Pinder-féle kiadás *Corp. Script. Hist. Byzant.* Bonn, 1844.) Ezzel teljesen összehangzik Aurel. Victor: *De Caesaribus* XXXVIII. és Eutropius: *Breviarium* IX, 18.

hízeglő senatus állítása szerint, legnagyobb költője és leghaltalmasabb szónoka, atyja trónjának csak rövid időre lehetett örököse, mert kevéssel reá meggyilkoltatott. Carinus akkor Galliában tartózkodott, hol a barbarok ellen sikeresen harczolt. Testvére erőszakos haláláról értesülvén, legott Rómába sietett a megürült trón elfoglalására, melyre a praetorianusok felsegíték. Carinus azonban az emberek legméltatlanabika volt. A történelem feljegyzette róla, hogy undok bűnökkel szennyezte be császári bitorát. Néhány hónap alatt kilencz feleséget vett el s dobott el magától. Még többet meggyalázott. Zene között dorbézolva tánczra és fajtalan élvezetekre pazarolta idejét. Atyjának barátjait és tanácsosait és mindazokat, akik őt gonosz tetteire figyelmeztették, vagy azelőtt az iskola padjain társai valának, meggyilkoltatá. A senatorok iránt megvetéssel viseltetve, kijelenté, hogy javaikat kiosztja a nép között, melynek számára mesésen pazar ünnepélyeket rendezett, s melynek köréből kegyenceit és czinkosait választotta¹⁾. Azonban ez esztelen életmódnak nem maradhattak el komoly következményei. Alattvalóinak egészséges erkölcsü része, elkéserevde ura e szégyenteljes magaviselete által, utálattal fordult el a méltatlantól. A hadsereg is, mely az ő atyja alatt dicsőbb napokat látott, Perzsiában diadalt aratott és városokat elfoglalt, megvonta tőle támogatását s kikiáltotta ázsiai Chalcedonban császárnak a házi testőrség főnökét, a Dalmatiában alacsony sorsból született, de háborúban vitéz, kormányzásban ügyes, a tudományok és művészetek iránt lelkesedni tudó, a hadtudományokban kiváló szakjártassággal bíró s amellet a puhaságtól, a kejelgéstől és henyéléstől irtozó Diocletianust. Ez polgárháborúra vezetett. Carinus és Diocletian között véres tusa tört ki, mely hónapokon át kétes sikerrel huzódva elvégre is Carinus halálával és Diocletian győzelmével befejeztetett.

¹⁾ L. Flavius Vopiscus in *Vita Carini*. Eutropius in *Breviario*. IX, 19. Azonkívül lásd Eunnapiust is in *Historiae Fragmentis e Suida*. Cap. I. (*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bekker-Niebuhr-féle bonni 1829-ik évi kiad. 99—100. ll.) Külsalakját leírja Malalas in *Chronographia*. Lib. XII. (*Corp. Scriptor. Hist. Byzant.* p. 304.)

E háborúról a reánk szállott tudósítások, csak a dolog lényegére nézve egyeznek meg maguk közt. A részletekre nézve ellenben eltérnek egymástól.

Nevezetesen, ami a *helyiséget* illeti, melyen a döntő ütközet véghez ment, a történeti tudósítások egymásnak ellentmondóak. Mert míg *Flavius Vopiscus, Aurelius Victor, Eutropius, Hieronymus, Idatius, Prosper Aquitanus, Cassiodorius, Jornandes* és *Paulus Diaconus*¹⁾ egymással egyezőleg *Margumot* jelölik meg e helyül: addig az *Itinerarium Hierosolymitanum* a csata helyeül *nem Margumot, hanem Viminaciumot* említi²⁾. A *Chronicon Paschale*, melynek idős szerzője, miként azt a Holstenius-codex nyomán feltehető, a IV-ik század közepén élt³⁾, még jelentékenyebben eltérve, Carinust *Perzsiában szerepelteti* s azt mondja róla, hogy *Carrasnál elfogatott, megülett, lenyúztatott és bürzsákká készítettett*⁴⁾. És ugyane nézetten látszik lenni — ámbár mégis annyiban már módosítva, amennyiben a lenyúztatást Numerianusra vonatkoztatja — azon *Malalas* byzantin író, ki mindenesetre az I. Justinian és Biborban született Konstantin császárok közötti időszakban, legvalószínűbben mégis a IX-ik században élt és egy chronographikus művet compilált⁵⁾. Carinusról beszélve

¹⁾ Mindnyáját l. a már idézett helyeken.

²⁾ Ez *Itinerariumban* ugyanis előbb *Margo civitas* említették, azután *Viminatio civitas, ubi Diocletianus occidit Carinum*. (Parthey és Pinder 1848-ik évi berlini kiad. pag. 267.)

³⁾ L. Hefelét e *Chronicon-ról* Wetzer- és Weltenél: *Kirchen-Lexicon oder Encyclopädie der kath. Theologie*. Freiburg im Breisgau 1848. II. Bd. 527. l.

⁴⁾ Carinus vero victus Carras profugit, ubi a Persis, castris ad urbem positus, captivus factus, statim ab his interfectus est: illiusque pelle detracta, ex ea sacrum il confecere, quem uisum deus delibatum in victoriae munusculum deinceps servavit. Perit autem Carinus cum annorum esset XXXVI. post ejus mortem Numerianus ejus frater suscepta in Persas expeditione ultum ivit fratrem, insigni de his reportata victoria (*Chronicon Paschale*. Ad exemplar Vaticanum recensuit Ludovicus Dindorfus. *Corpus Scriptor. Hist. Byzant.* Bonnae 1832. Vol. I. pag. 510.)

⁵⁾ L. főleg Hódius: *Prolegomena*-ját XIV. és kk. §§. Malalának Dindorf által kiadott *Chronographiaja* elő bőcsátva. (*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bonnae. MDCCXXXI. pp. XXXVIII. s. kk.)

előadja, hogy az Numerianus után a trónra jutván, késedelem nélkül *Perzsiába* indult, testvérét Numerianust megboszulandó. Majd közbe szöve Cosmas és Damianus vértanúságát, utána veti, hogy Carinus császár háború közben 32 éves korában meghalt¹⁾. Ez előadás szövegezése s az a körülmény, hogy a császár halálát annak Perzsiában való tartózkodásával köti össze, nyilván azt láttatja, hogy a *Chronicon Paschale* nézetét vallja, ámbár bizonyos, hogy egyrészt e hírt egy a *Chronicon Paschale*-val nem azonos forrásból merítette²⁾, másrészt pedig e történeti esemény előadásánál sem időt, sem helyet, sem egyéb körülményeket nem említ, akkor sem, midőn folytatólag már Diocletianusra tér át. — Az V-ik századbéli *Orosius* úgy beszél, mintha Carinus végtusája *Dalmatiában* zajgott volna le³⁾, míg a byzantinusok közül néhányan Cari-

¹⁾ Ime következőleg beszél:

Μετὰ δὲ τὴν βασιλείαν Νομι-
ριανοῦ ἡ βασιλεία Καρίνου Ἀυγου-
στοῦ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ γενέσθαι. . . . Ἡ
μὲν δὲ ἡ βασιλείαν, ἐπειράτευσεν
κατὰ περσῶν εἰς ἐξόριστον τῷ ἰδίῳ
αὐτοῦ ἀδελφοῦ Νομιριανοῦ, καὶ πε-
φυγῆναι αὐτῶν κατὰ κράτος. καὶ δὲ
τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἐπιλείπειν αἱ
ἄγιοι Κοσμάς καὶ Δαμιανὸς τῷ χρόνῳ
τούτῳ, φθονηθέντες ἀπὸ τῷ ἰδίῳ
αὐτῶν ἐπιπέτῳ. . . . Ἐν δὲ
τῷ μέσῳ χρόνῳ τῷ πολλῷ ὁ αὐτοῦ
Καρίνος τελευτῆ ἰδίῳ θανάτῳ, ὡς
ἐμαρτυρῶν λβ'.

Post Numerianum imperavit
Carinus Augustus, frater ejus, an-
nos II. . . . Hic suscepto Imperio,
absque mora Persis bellum intulit,
Numeriani fratris in Vindictam:
eosque penitus profligavit. Eodem
imperante, Sancti illi, Cosmas et
Damianus, homoc suo invisit, neci
traditi sunt, hoc modo. . . . Impe-
rator autem Carinus, medio belli
tempore, naturae concessit, annos
natus XXXII. (*Joannis Malalae
Chronographia*. Ex recensione Lu-
dovici Dindorfi. Accedunt Chil-
meadi Hodiique Annotationes et
Ric. Bentlei Epistola ad Io. Mil-
lium. Bonnae. 1831. Lib. XII. pp.
304—306. (*Corp. Scriptor. Hist.
Byzant.* Niebuhr-féle javított ki-
adás. Bonnae 1831.)

²⁾ *Malalas*-nak számos helye szóról szóra összevág ugyan a *Chronicon Paschale*-val (l. erről tüzetesen Hódius *Prolegomena*-ját. §. XXX. pag. LVII—LX.), e helyet mindazonáltal nem a *Chronicon Paschale*-ből merítette, hanem más egyéb forrásból. Hódius is azt bizonyítja, hogy e compilatio egyéb művekből folyt.

³⁾ *Historiarum libri VII. adversus paganos*. Cap. XXV. Carinum deinde, quem Carus Caesarem in Dalmatia reliquerat flagitiosus viventem,

nus végzetét Rómában mondják bekövetkezettnek. Így a VIII-ik századbéli *Georgius Syncellus* ¹⁾, ki chronographikus művét épen Diocletian kormányra léptének idejeig írhatta meg, midőn annak tovább folytatásában a halál által megakadályoztatott ²⁾. Hasonlót állít a XI-ik század végén s a XII-ik kezdetén élt ³⁾ *Zonaras* ⁴⁾. Egy másik VIII-ik századbéli byzantinus, *Nikephoros*, konstantinápolyi patriarcha, kinek chronographiája a világ teremtésétől 828-ig hozza le a történeti eseményeket, Carinus elestét *Thráciába, Numeria városához* határozza ⁵⁾, míg egyéb forrásművek, mint például *Polemios Silvius Laterculusa* a csata helyéről mélyen hallgat.

difficillimo bello et maximo labore superavit. (L. in: *Bibliotheca Veterum Patrum Antiquorumque Scriptor. Ecclesiasticor. Cura et studio Andreae Gallandii. Venetiis 1723. Tom. IX. p. 144.*)

¹⁾ Διοκλημιανὸς δὲ παροῦλαβὼν τὴν ἀρχὴν τὸν μὲν ἑπαρχὸν Ἀπείρα τὸν τοῦ Νομμεριανοῦ σφαγῆτα παραχρῆμα φονεῖται, τὸν δὲ Καρίνον ἀδικῶ, τῆ ἀρχῆ ἡρώμετρον ἀναξισύξας εἰς Ῥώμην ἀναίρει.

Diocletianus porro imperium adeptus Apro Numeriani interfectori mortem infert, *Romamque regressus, Carinum nequissimis moribus imperio abutentem tollit e medio.* Dindorf kiadásában: *Corpus Scriptor. Hist. Byzant.* Bonnae 1829. Vol. I. p. 725.)

²⁾ V. ö. Cave: *Scriptor. Eccles. hist. literar.* Basil. 1741. T. I. p. 641. Ceillier: *Hist. des auteurs sacrés et ecclés.* Paris 1752. T. XVIII. p. 259. Schröckh: *Kirchengeschichte* XIX. 95. Kerker, Wetzter- és Weltenél: *Kirchen-Lexicon.* X, 583.

³⁾ L. Wetzter és Welte i. h. XI, 1293.

⁴⁾ Θάτερος μένει τὸν Κάρον εἰδὼν ἢ Καρίνος εἰς Ῥώμην διάγων χαλεπὸς τοῖς Ῥωμαῖοις ἐτύχχανεν, ἀσελγῆς γενόμενος καὶ ὁμῶς καὶ μηροῖσιν αὐτοῦ ὅς ἐπὶ Διοκλημιανοῦ εἰς Ῥώμην ἐπιδημήσαντος διεφθάρη.

Ceterum alter Cari filius Carinus, cum Romanis gravis esset, luxuriosus crudelis et ultor iniuriarum, a Diocletiano Roman ingressus occisus est. (*Joannis Zonaras Annalium* XII, 30. Ex recensione Mauricij Pinderi. *Corpus Scriptor. Hist. Byzant.* Bonnae. 1844. Tom. II. pag. 612. Azonkívül v. ö. Tzschuckevel is Eutropius lipesei 1796. é. kiadásához adott jegyzeteiben, p. 706.)

⁵⁾ Ὁ δὲ Καρίνος ἐσφάγη ἐν πόλει Νομμερίε τῆς Θράκης. Carinus autem occisus est in *Thraciae oppido Numeria.* (*Nicephori Constantinopolensis Archiepiscopi Chronographia Brevis.* In *Corporis Scriptor.*

Ez eltérés, mely a forrásművek között a kérdésben forgó döntő csata helyiségére nézve fennforog, nem maradt nyomtalan a későbbi irodalomban sem. Mert akik a forrásokat bíráltilag egybe nem vetették, azok a tévedést ki nem kerülték. Felhozhatjuk ennek bizonyítására egyebek között *Egnatiust* és *Cuspinianust.* Amaz ugyanis *Rómát* ¹⁾, emez pedig *Dalmatiát* hirdeti a véres esemény színhelyének ²⁾, míg *Patinius*, nem tudom kire támaszkodva, *Dáciát* mondja ennek ³⁾. Pedig könnyű leendett volna nekik észrevenniök a tévedést, ha a kérdést kritikai alapra fektetni eszökbe jutott volna. Mert azt hisszük, a források e kérdésre nézve épen mi kétséget sem hagynak fenn. Az *Itinerarium Hierosolymitanum* tudósítása ugyanis nagyobb nehézséget úgy sem gördithet a többi források hitelességének útjába, még azon esetre sem, ha szövegében nem forog fenn — amint azt nem csekély valószínűséggel gyaníthatjuk — *írási hiba*, mely elnézésből az együvé tartozó, illetőleg egymásra következő sorokat elválasztva azok közé egy csak harmadik helyen következő, vagy illetőleg

Histor. Byzant. Dindorf kiadása. Bonnae. 1829. pag. 751.) Ugyanez állítást olvasd jelentéktelen eltéréssel a *Graeca Fragmenta* között sz. Jeromosnál. (*Opera Omnia* Vallarsius és Maffaeus kiadásában Mignénel: *Patrolog. Cours. Complet.* Tom. XXVII. Jeromos munkáiban Tom. VIII. p. 658. Parisiis 1846.)

¹⁾ Carino *Romae* per Diocletianum principem caeso. (*Joannis Baptistae Egnatii Veneti de Romanis Principibus Libri III.* In *Scriptoribus Historiae Romanae Latinis Veteribus.* Edente et accurante Benonne Casparo *Haurisio.* Heidelbergae 1748. Tom. III. p. 621. És ugyaneinek *orleansi* kiadásában. Aurelianae apud viduam et haeredes Petri de la Rouiere. M.DC.XXIII. pag. 588. Továbbá lásd: *Historiae Augustae Scriptores Latini Minores.* Opera Friderici *Sylburgii.* Francofurti apud Andreae Wecheli heredes. MDLXXXVIII. Tom. alt. pag. 569.)

²⁾ Multis tandem praellis apud Mergam in *Dalmatia* victus, occubuit. (*Joannis Cuspiniani de Caesaribus atque Imp. Romanis.* Cum Wolfgangi *Hungeri* annotationibus. Francofurti M.DCI. p. 84.) Ugyanő másutt: Carinum Diocletianus apud Margum fluvium *Dalmaticae* superavit. (*De Consulibus Romanorum Commentarii.* Francofurti M.DCI. pag. 393.)

³⁾ *Imperatorum Romanorum Numismata.* Descripta et enarrata per *Carolus Patinum.* Amstelodami 1696. p. 351.

talán épen első helyre tartozó sort hozott ¹⁾. Ha az nincs is így, ismételjük, az *Itinerarium* mitsem ront a többi forrás tudósításán. Hiszen *Viminacium* közvetlen szomszédságában feküdt *Margumnak*, 1—2 mérföldnyi térköz terül el a Morava és a Mláva torkolata között, ami egy nagyobb szerű csatánál távol sem oly térköz, melyre a hadakozó felek hadműködése ki nem terjeszkednék, úgy hogy a csata, mely Margum alatt dühöngött, *Viminacium* alatt is folytunk mondható. Amúgy is fel kell tennünk, hogy a szembenállott seregek egyike mindenestre azon magaslatokra támaszkodott, melyek *Viminacium* előtt emelkednek. Ennélfogva az *Itinerarium* adata csakis azt bizonyítaná, hogy a Margum alatt, a Moravasíkon dühöngött csata hullámai elhatottak egész *Viminaciumig*, mely mint jelentékeny hadi erőd okvetetlenül a hadi operatióba be volt vonva. És ez esetre értenők azt is, miért van az *Itinerariumban* a csata színhelyét *Viminacium* és nem Margum megjelölve, midőn tudjuk, hogy *Viminacium* és nem Margum volt Felső-Moesia főhelye.

De ép ily kevésbé ront a Margum mellett bizonyító források hitelességén az az állítás, hogy a csata Carinus és Diocletian között *Dalmatiában* dühöngött. Ez ép oly geographiai botlás, mint a *ravennai Névtelené*, ki Margus folyót *Dalmatiába* helyezi ²⁾ s így ez állítás által nem az van mondva, hogy a csata nem Margumnál volt, hanem inkább az, hogy

¹⁾ Olyformán, hogy amit most ekként olvassunk:

Civitas Margo mil. VIII.
Civitas Viminatio mil. X.
ubi Diocletianus occidit Carinum

következésképp volna olvasandó:

Civitas Margo mil. VIII.
Ubi Diocletianus occidit Carinum
Civitas Viminatio mil. X.

vagy pedig:

Civitas Viminatio mil. X.
Civitas Margo mil. VIII.
Ubi Diocletianus occidit Carinum.

²⁾ *Ravennatis Anonymi Cosmographia*. IV, 16. M. Pinder et G. Parthey kiadása, Berolini 1860. 212, 4.

Margum, melynél a döntő ütközet volt, Dalmatiában feküdt. A hiba itt csak ennyiből áll!

Ami a *Chronicon Paschalet* illeti, ennek állítása már valóságos tévely. Keletkezte egyébiránt nem tűnhetik oly megfoghatatlannak, ha meggondoljuk magának a *Chronicon*-nak keletkeztét. Mindenféle író művéből s régibb paschaliakból lévén centonszerűleg összeszerkesztve s még főczélja értelmében sem levén egységes computationemre fektetve, sőt még a formuláig torjedő átvételaktól sem idegenkedve ¹⁾, érthetővé válik, hogy miként csúszhatott e műbe egy akkora tévállítás, mint a milyen a Carinus végperceire vonatkozó. Oly összevararása ez a történeti eseményeknek, melyet itt tüzetesebben bonczolgatni merően felesleges, kétségtelen lévén, hogy a *Chronicon* szerzője kritikátlanul Carinusra vonatkoztatja azt, amit egyéb írók *Numerianról* mondanak ²⁾, de ami voltaké-

¹⁾ Hefele i. h. és i. és különösen lásd Du Fresno *Prælatio*-ját a *Chronicon Paschale* Dindorf által kiadott bonni 1832-ik évi kiadása elején, Vol. II. pp. 1—58.

²⁾ Καὶ κατέφθασεν ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Νομιριανὸς ἐν τῇ πόλει τῆς Νουμιριανῆς, ἀπὸ τῆς πολιορκίας κατὰ Περσῶν. καὶ ἐξῆλθεν ἀπὸ Ἀντιοχείας, καὶ ἐπεστράτευσεν κατὰ Περσῶν. ἐν τῇ δὲ συγκροσῆσαι αὐτὸν τὸν πόλεμον ἐπέβλεψεν αὐτῷ ὁ Πέρσης, καὶ ἀντίαν τὸ πλοῦν πλῆθος τῆς βοιωτίας αὐτοῦ, καὶ ἐφυγεν ἐν Κάρας εἰς πόλιν. καὶ προσεβύβασεν οἱ Πέρσαι παρελαβόντες αὐτὸν ἀιχμάλωτον, καὶ ἐβέβητος ἐφόρευσαν αὐτὸν, καὶ ἐεδείξαντες τὸ δέγμα αὐτοῦ ἐποίησαν ἀσπὸν, καὶ συναρτίσαντες ἐφόρασαν αὐτὸν εἰς ἰδίαν δόξαν. τὸ δὲ λατὸν πλῆθος αὐτοῦ κατέκαρπον. ἐκινεῖ δὲ ὁ βασιλεὺς Νομιριανὸς ἐν ἐνιαυτῶν 337.

Numerianus enim Imperator, expeditione in Persas suscepta, iter faciens. . . . Antiochia deinde discedens adversus Persas proficiscitur. Persae autem, praeficio cum eo commisso, graviter ei incubuerunt; maximaque exercitus Imperatorii parte excisa; ipse fuga in Caras evasit. Persae vero urbem obsidione cingentes, captivum eum habuerunt; necique statim traditum, excoriarunt; detractamque ei pellem in utrem efformarunt; unguentisque conditam gloriae causa asservarunt: Reliquum vero quod fuit exercitus ejus penitus deleverunt. Numerianus autem Imperator e vivis excessit annos natus XXXVI. (*Joannis Malalae Chronographia*, Lib. XII. Dindorf kiadása. In *Corp. Scriptor. Hist. Byzant.* Bonnae 1831. pag. 303—304.)

pen *Valerianusra* illik ¹⁾). A *Chronicon*-nak állítását egyéb-
iránt egymaga azon idatiusi *consul-lajstrom* is kiforgatja,
mely e *Chronicon*-nak helyesb megvilágítása céljából ahhoz
mellékelve van ²⁾, s *Carinusnak Margumnál* történt elhalálo-
zását hirdeti ³⁾.

Ami pedig az idéztük *byzantinusokat* illeti, ezek állítá-
sához nem bírjuk az igazoló történeti alapot kijelölni. Nyil-
vánvaló, hogy nálok *Eutropiussal, Flavius Vopiscussal, Aure-
lius Victorral* szemben egy ép olyan összezárt történeti
tényvel van dolgunk, mint az a *Chronicon Paschalera* nézve
az eset. *Nikephoros* tudósítása alkalmasint geographiai tudat-
lanságon alapuló durva történeti botlás, *Syncellus* adataira
nézve pedig már teljesen tájékozottak vagyunk, amennyiben a

¹⁾ Miként ezt egyébiránt a *Chronicon Paschale* legkritikusabb
kiadásában, a kiadó *Dindorf* is megjegyzi. *Notae in Chronic. Pasch.* (*Cor-
pus Scriptor. Hist. Byzant.* Vol. II. p. 358.) És hasoulóan *Chilmead* is. *L.
Edmundi Chilmeadi Annotationes in Joannis Malalae Chronographiam.*
Pag. 598. ad pag. 304. (*Corp. Script. Hist. Byzant.*) Különb, hogy e
tekintetben később mennyire zavartak voltak már a nézetek, mutatja
Zonaras is, ki ezeket írja :

Νουμεριανός... αλίτεια κατά
Περσῶν ἰσχυραίνουσατο, καὶ συρραγέ-
τος πόλεμος, ἐπικρατεῖσθαι τε τῶν
Περσῶν γεγονότων καὶ κλινάντων
νότα Ῥωμαίων, οἱ μὲν αὐτὸν ἐν τῇ
φυγῇ συλλεφθῆναι ἰστορήσαν καὶ
ὄλον τὸν σώματος τὴν δορὰν ἀποσυ-
ρῆναι δίκην ἀσπὸν καὶ οὕτω διαφθα-
ρῆναι, οἱ δὲ ἐκ Περσίδος αὐτὸν ἐπα-
νιδόντα ὀφθαλμῶ περιπεσῖν συν-
γρῶσαντο, καὶ παρὰ τοῦ οἴκτου περ-
θεροῦ ἐπαρχοῦτος τοῦ στρατοπέδου
ἀναρεθῆναι, τῇ ἀνταρχίᾳ ὀφθαλ-
μίσσατος, μὴ μέναι καὶ τυχόντος
αὐτῆς.

²⁾ *Selecta ad illustrationem Chronici Paschalis.* In *Corp. Scriptor.*
Hist. Byzant. Vol. II. pap. 165. *Descriptio Consulium ex quo primum ordi-
nati sunt, Fastorum Idatianorum* lemmata hactenus edita, et M. S. exem-
plar Collegii Parisiensis Soc. Jesu recognita, et cum Arnoldi Pontaci
Episcopi Vasatensis editione collata.

³⁾ Occisus est *Carinus Margo*.

szigorú kritika kideríté, hogy száraz, chronistai összeállítású
művében egészen ellentétes adatok, mindenféle könyvből egy-
beböngészve, összezártattak ¹⁾. A mű egyébként *Eusebius*
krónikáján alapszik, mely pedig a kérdés alatt levő dologról
épen nem emlékezik s így bizonyos, hogy az *Syncellusnak* kri-
tikátlan hozzáadása ²⁾.

¹⁾ *L. Bredow: Dissertatio de Syncelli Chronographia,* a *Dindorf*-
féle kiadás II-ik kötetében. (*Corpus Scriptor. Hist. Byzant.* Bonnae 1829.)

²⁾ Hogy mily kritikátlanul járt el *Syncellus,* mutatja egyebek közt
az is, hogy *Diocletianust* rögtön *Numerianusra* következteti s *Carinusról*
úgy beszél, *mintha Carusnak csak helyettese lett volna azon időre, míg*
Perzsiában járt, Syncellus ugyanis következőleg mondja el a dolgot :

Μεθ' ὃν ὁ Νουμεριανός υἱὸς
αὐτοῦ βασιλεύει ἕ μῶνος ἡμέρας
ἐπιεικῶν γὰρ ἐκ Περσῶν καὶ ὀφθαλ-
μίσσας ὑπὸ τοῦ ἔθλου περθεροῦ φο-
ρεῖται, τὴν μὲν προσήγοριαν Ἀπε-
ρος, ἑξάρχον δὲ κατὰ τὸ στρατοπέδον
ἦτορ καὶ βασιλεύσαι ἀποδάσαντος,
πλὴν ἀλλὰ τῆς ἐκπίδος ἀποτοχότος,
ἢ στρατιὰ γὰρ πᾶσα Αἰσκλη-
τεῖαν ὃν ἀνεγύρησαι βασιλεῖα συ-
ρατεινῶν τῷ Κάρο, τότε καὶ πολ-
λὴν ἀνδρείαν ἐπιζόμενον, Ἀσλαμῆν
τὸ γένος, καὶ τῆς συζύγου βουλῆς με-
τέχοντα ἐν ὑπατιείᾳς ἤξιοιμένον. ἦν
δὲ τότε καὶ τὴν Ῥώμην Κερῖνος ὁ
Κάρον παῖς ὑπὸ τοῦ παιγῶς ἐκεί
καταλεφθῆς, ἦντα ἐπὶ Πέρσας ἰσχυρά-
τουσ, χαλεπὸς τοῖς Ῥωμαῖοις φανείσ.

Post eum (Carum) filius Nu-
merianus solis diebus triginta imperat. E Persia quippe reversus
oculorum morbo laborans, a proprio socero, erat ei nomen Aper,
exercitus totius legato tyrannidem affectante vita imperioque privatur;
verum infelice successu. *Diocletianum* enim Dalmatia oriundum,
Cari castra diutius sequuntum, robore praestantem virum et senatorum
ordini adlectum, ac consulari quoque dignitate conspicuum exercitus
Imperatorem praeficit. Ea tempestate Carinus Cari filius a
patre in Persas bellum moturo Romae relictus agrestis omnino intol-
erandam potestatem in Romanos exercens morabatur. (*Syncelli Chrono-
graphia* i. h. pag. 724—725.)

Egyébiránt *Zonaras* is úgy beszél, mintha *Diocletian* lett volna
Numerianus közvetlen utódja. Irja ugyanis, *Aper Numerianus* élete ellen
szért törekedett, hogy maga trónhoz juthasson, mi azonban nem sikerült.

ἢ γὰρ στρατιὰ τὸν Αἰσκλητιανὸν
ἀποτοχότορα εἶλετο, ἐκεί τότε παρόντα
καὶ ἀνδρείας ἔργα πολλὰ ἐν τῷ κατὰ
Περσῶν πόλεμῳ ἐπιδειξάμενος.

Quod tamen non sit assecutus,
Diocletiano a militibus delatum
(imperium), eo bello Persico multis
fortibus facinoribus nobilitato. (*Jo-
annis Zonarae Annalium* XII, 30.
Tom. II. p. 612.)

Még eredetibb e tekintetben azon *lajstrom,* mely a VI. és VII-ik
században élt nagyhirű *Isidorus Hispanensis* egyik munkájában foglalta-

És így az idéztük források alapján kétségtelonnek kell mondanunk, hogy a véres tusa, mely a trónversenygő Carinus és Diocletian között kifejlődött, Margum falai alatt lett befejezve.

Ha azt kérdezzük, mikor történt ez? azt kell tapasztalunk, hogy a nézetek az időre nézve is eltérnek. Átalán a forrásbeli tudósítások alig törődnek a chronológiával. Maga Flavius Vopiscus, ki egyébként mindig, ha mindjárt mindannyiszor rosztul is megszokta határozni, melyik császár meddig uralkodott: Carinus uralma megszüntének ideje iránt épen minden felvilágosítás nélkül hagy, s ez okból hasztalanul fordulunk aztán azon egykorú és közelkorú forrásművekhez, melyek ez esemény dolgában a császári biographus tudósítására szorítkoznak. A IV-ik, V-ik és a VIII-ik évszázadból tudtunkkal mindössze is csak egy-egy író jelölhetni meg, kik az esemény előadásánál a chronológiára tekintettel voltak, csak hogy ezek is, különböző időcomputatio alapján kiindulva, jól eltérnek egymástól. Így Stridon Sz. Jeromos, ki Sz. Őzséb görög krónikáját latinra fordítva, azt saját széles tudományának adataival bővítette, e munkájában a tárgyalt történeti anyagot chronologiai szakaszokba rendezve, Carinusnak Margumnál történt szerencsétlenségét a Kr. u. 287-ik év eseményei között említi ¹⁾, miben vele az V—VI-ik századbéli Cassiodorius is megegyezik ²⁾. Egy másik, ki időt határoz, azon

tik. E lajtstromban már nemcsak Carinusról, de Numerianusról sincsen szó, s Carusra mindjárt Diocletianus következik. (Sancii Isidori Hispanensis Episcopi Etimologiarum Libri XX. Mignónél: Cursus Complet. Patrologiae. Paris 1850. Tom. LXXXII. [Isidori opera omnia. Tom. III. et IV.] pag. 228.)

¹⁾ In Eusebii Caes. Chronicon s. Hieronymo interprete. In S. Eusebii Hieronymi Opera. Studio ac labore D. Vallarsii et M. Scip. Maffei. Venetiis MDCCCLXIX. Tom. VIII. Pars I. Editio altera pag. 764. És Mignónél: Cursus Complet. Patrolog. Tom. XXVII. Paris 1846. (Sz. Jeromos összes munkái VIII. köt.) pag. 658.

²⁾ Chronica Magni Aurelii Cassiodori Senatoris. Mommsen kiadásában in: Abhandlungen der Königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Leipzig 1861. VIII. Bd. Az Abhandlungen der philologisch-historisch. Classe. der k. sächs. Gesellsch. d. Wissensch. III. kötetében pag. 645. És Mignónél: Patrologiae Cursus Complet. Paris. 1865. Tom. LXIX. pag. 1239.

spanyol származású Idatius, ki az V-ik század folytán történeti tudósításokat szőtt a régibb fastikból és Liviusnak egyik kivonatából szerkesztett ama consuli névlajstromba, mely közönségesen Fasti Romani czímen ismeretes ³⁾. E 468-ig terjedő névlajstromban Carinus megöletése a Kr. utáni 285-ik évre van téve ⁴⁾, míg a VIII-ik századbéli Syncellus nagy hanyagon a világteremtés 5778-ik vagyis — a byzantinus világára korszakéveül az 5508-ikat véve — a Kr. utáni 270-ik évre helyezi ⁵⁾. Eszerint részben az eredeti forrást képező császári történetírók mondott hallgatagsága, részben pedig a keresztény írók egymás közti ellenkezése folytán történhetett aztán, hogy az újabb írók közül a margumi döntő ütközetet s illetőleg Carinus halálát ki 284-re, mint Wetzel ⁶⁾, Haackh ⁷⁾ és Haurisius ⁸⁾; — ki 285-re, mint Strada a Rosberg ⁹⁾. Banduri ¹⁰⁾, Fleuri ¹¹⁾, Eckhel ¹²⁾, Rasche ¹³⁾, Gibbon ¹⁴⁾, Jor-

³⁾ Mommsen azon véleményen van, hogy Idatius consullajstroma nem Liviusból, hanem (közvetve) a capitoliumi fastik-ból folyt, míg a közbeszött történeti jegyzetekhez egy másik külön forrást használt. (Die Chronik des Cassiodorus Senator i. h. pp. 552—553.)

⁴⁾ Descriptio Consulum ex quo primum ordinati sunt, Fastorum Idatiorum lemmata hactenus edita, ad MS. exemplar Collegii Parisiensis Soc. Jesu recognita, et cum Arnoldi Pontaci Episcopi Vasatensis editione collata, (Selecta quaedam ad illustrationem Chronici Paschali. XII. Vol. II. p. 165.)

⁵⁾ Dindorf kiadásában i. h. p. 724. Itt megjegyezzük, hogy az 5508-ik évet tartva a byzantinus computatio korszakévének, Dindorf kiadásában tévesen van az 5778-dik év a Kr. utáni 278-dik évre magyarázva.

⁶⁾ Handwörterbuch der alten Welt- und Völker-Geschichte. Liegnitz. 1804. I. 133.

⁷⁾ Pauly: Real-Encyclopädie. II, 151.

⁸⁾ Eutropiusnak általa eszközölt kiadásában. In Scriptor. Historiae Rom. Lat. Vet. Heidelbergae 1748. Tom. II. p. 194.

⁹⁾ De Vitis Imperator. et Caesar. Romanor. p. 163.

¹⁰⁾ Numismata Imperator. Romanor. I, 595. II, 2.

¹¹⁾ Historia Ecclesiastica. II, 587.

¹²⁾ Doctrina Numor. Veter. Edit. II. Pars. II. Vol. VII. p. 514. Vol. VIII. p. 2.

¹³⁾ Lexicon Univ. Rei Numariae Vet. II, 387.

¹⁴⁾ Geschichte d. röm. Weltreichs. VI, 378.

nand ¹⁾, a Zedler-féle encyclopädisták ²⁾, Rauschurk ³⁾, Bernhardt ⁴⁾, Dietsch ⁵⁾, Kereszturi ⁶⁾, Schlosser ⁷⁾, Becker ⁸⁾, Cantu Caesar ⁹⁾; — ki 286-ra, mint Baronius ¹⁰⁾; ki 287-re, mint Vallarsius ¹¹⁾; — ki 290-re határozza, mint Golz ¹²⁾. Pedig a gondosabb kritika a források hanyagsága és ellenkezése, valamint a különböző computatióra fektetett időszámlálási rendszerből előálló nehézségek mellett is teljesen képes az időpontra nézve tisztába jönni. Mert hogy a margumi döntő csata — *Syncebbus* komoly szóba nem jöhető anachro-

¹⁾ *De rebus Slavicis*. Tom. II. Sect. XI. Pars II. p. 137.

²⁾ *Grosses Universal-Lexicon*. V, 835. és XIX, 1392.

³⁾ Ersch- u. Grubernél: *Allg. Encyclopädie*. XXV, 280.

⁴⁾ *Geschichte Roms von Valerian*. I, 259—261.

⁵⁾ *Eutropius* kiadásában. Lipsiae 1850. p. 68.

⁶⁾ *Compendium Historiae Universalis*. T. I. P. II. p. 128.

⁷⁾ *Weltgeschichte*. 1847. IV, 409.

⁸⁾ *Weltgeschichte*. 1871. 8-ik kiad. IV, 115.

⁹⁾ *Világtört.* Pest, 1860. VI, 428.

¹⁰⁾ Baronius erre vonatkozólag ezeket írja: Christi Redemptoris anno ducentesimo octogesimosexto, Maximo et Aquilino Consulibus, Carinus Imperator cum de summa Imperii apud Murgum . . . adversus Diocletianum pugnet. Majd aztán: Perperam poni tum a Cassiodoro, tum ab aliis eum secutus, uno eodemque anno Numerianum atque Carinum extinctos. Nam praeter alia quae dicta sunt superius, auctor est Victor, Carinum, antequam cum Diocletiano armis decertaret, adversus Sabinum Italiam invadentem bellum suscepisse post parentis ac germani obitum: quo victo et occiso in Diocletianum arma movisse, et cum eo saepius conflixisse. Quamobrem Acta Sanctorum Martyrum . . . recte Carini obitum in annum sequentem reiticiunt sub consulatu Maximi et Aquilini. (*Annales Ecclesiastici*. Antverpiae, M.D.XCVII. Tom. II. pp. 668. és 664.) Baronius okoskodása kétségtelenül alapos, de a hiba, t. i. Carinus halálának éve, ott lappang, ahol kritikája mi igazítani valót sem vélt. — Ugyanez évre van Carinus halála határozva következő műben: *Rarissima Romanorum a Julio Caesare ad Heraclium usque Numismata*. Norimbergae 1777. pag. 47.

¹¹⁾ In nota ad *Chronica Eusebii*, interprete S. Hieronymo. (S. Eusebii Hieronymi Operum Tom. VIII. Pars I. Edit. altera. Venetiis MDCCLXIX. pag. 764. not. b. És Mignénél: *Patrolog. Cours. Complet*. Tom. XXVII. p. 658. nota c. Scatigert akarta kiforgatni, ki Diocletianus kormányra léptét 289-re teszi, holott ez szerinte 288-ban történt!

¹²⁾ *Icones, Vitae et Elogia Imperatorum Romanorum*. Antverpiae, 1745. pp. 112—113.

nismusát teljesen mellőzvé — 285-ben és nem még 284-ben vivatott legyen, egy egyszerű összevetésből is kitünik. Ugyanis Numerianus halálának és Diocletian megválasztatásának híre nem érkezhett szeptember előtt Rómába. Carinus tehát csak ezután indulhatott el Rómából, útközben azonban még meg kellett küzdenie a veronai mezőnyökön Julianussal, miről *Flavius Vopiscus*, a császár életirója, saját szerűen szintén mitsem tud. Reánk jutott érmeik mégis híven bizonyítanak Julianusról ¹⁾ legyőzetéséről pedig *Aurelius Victor* ²⁾, s így nyilvánvaló, hogy a császár Moesiába érkezett e feltartóztatás is ugyancsak késleltette. *Aurelius Victor* ugyan azt is említi, hogy a döntő ütközet Margumnál *azonnal* megtörtént, mielőtt Carinus Moesiába érkezett ³⁾, de ennek mégis ellentmond maga az út, melyet a császárnak meg kellett tennie ⁴⁾. Azért épen nem valószínű, hogy döntő lépésre *legott* került volna ⁵⁾, még az esetre sem, ha *Flavius Vopiscus* mitsem mondana arról, hogy a főütközetet számos kisebb csatározás előzte meg ⁶⁾. *Már pedig mindehhez három hónapnyi időköz*

¹⁾ Eckhelnél i. m. VII, 521.

²⁾ *De Caesaribus*. XXXIX, 10. és 11. Azonkiv. v. ö. cum *Historia Miscella* Muratorinál: *Res. Italicar. Scriptores*. I, 69. — Baroniussal in *Annal. Ecclesiast.* II, 664. — Fleurivel; *Hist. Ecclesiast.* i. k. II, 587.

³⁾ Ubi Moesiam contigit, *illico* Margum iuxta Diocletianum congressus, I h. i. f.

⁴⁾ *Aurelius Victor* ugyanis határozottan említi, hogy a császár Verona alatt győzte le Julianus. Sabinus Julianus invadens imperium, a Carino in *campis Verouensibus* occiditur. A császár tehát Rómából nem a tengeren át nyomult Moesiába, hanem a szárazföldön Felső-Olaszországon át vívó hosszabb úton. Ezt egyébiránt *Aurelius Victor* maga is hangsúlyozza irván: Carinus . . . *Illyricum prope Italiae circumta petiit*. (*De Caesaribus*. Cap. XXXIX.) Ennélfogva Moesiába annak nyugati része felől jöhetett, Moesia határától pedig Margumig *meglehető nagy a távolság*, s így nem mondhatni, hogy Moesiába érkezve *azonnal* megütközött Margumnál ellenfelével.

⁵⁾ Hier scheint die Entscheidung *nicht sogleich* gefallen zu sein — írja Bernhardt is — sondern es gingen entweder wirklich kleinere Kämpfe voran oder die Heere lagerten eine Zeit lang einander gegenüber, wodurch die Annahme entstehen konnte, sie hätten wiederholt miteinander gekämpft. (*Geschichte Roms*. I, 261.)

⁶⁾ Nam contra Diocletianum *multis proeliis* conflixit.

kétségtelenül nem volt elegendő, s azért biztosan állíthatni, hogy Carinust 284-ben semmi esetre sem érthette még utól Margumnál rettentő végzete¹⁾. Ez csak a következő évben történhetett, vagyis azon évben, melyet *Idatius* is kijelöl a *Fasti Romani*-ban, s melyre még némely egyéb *Fasti-töredékek* adatai is a legjobban vonatkoztathatók²⁾.

Elesik ezzel természetesen *Sz. Jeromos* és mindazok tudósításának hitelessége, kik ez esemény idejeül a 285-ik éven túli időpontot határozzák meg. Ha meggondoljuk egymagát azon körülményt, hogy Carinus érmei a 285-ik évvel megszakadnak³⁾ nyilván eléggé biztos érvet bírunk arra

¹⁾ Minderre nézve lásd Bernhardtöt (*Geschichte Roms*, I, 259—161), ki csakis ez összevetésre alapítja okoskodását, anélkül, hogy az annak igazolásául felhozható *történeti érveket* is ismerné, illetőleg értékesitné. Különben még megjegyzi, hogy merő gyanítás, ha Gibbon a csata hónapjául májust jelöli meg. Mi hozzá tesszük, hogy ép oly gyanítás az; ha például a Zedler-féle nagy lexicon (V, 835.) és Schlosser e hónapúl *augustust* jelöli ki. (*Weltgeschichte*, IV, 409.) Egyébiránt Gibbon nyomdokán jár Becker is, (*Weltgeschichte*, IV, 115.), míg a csatát *novembro* tesszik Rauschurk (Ersch u. Grubernél: *Allg. Encyclop.* XXV, 280.), Hunziker (*Diocletian u. seine Nachfolger*, Bädingernél: *Untersuchungen*, II, 136.), Weber (*Allg. Weltgesch.* IV, 497.) — Banduri (*Numismata Imperator.* I, 525.), Rasche (*Lexicon rei numariae*. Tom. II. P. Poster. p. 387) és Bernhardt (i. h.) a hónap bizonytalanságát határozottan felemlítik.

²⁾ Az *Idatius*-féle consullajstrom szerint a 285-ik évben, melyben Carinus Margumnál elesett, a consulságot *Aristobolus* és *Diocletianus* viselte ez utóbbi másodízben. Már pedig ugyanezen évre látjuk téve a *Diocletianus* másodízbeni és *Aristobolus* consulságát a következő *Fasti-töredékek*. I) *Fasti Graeci ab anno Christi CXXXVIII. ad annum CCCLXII*. Ex cod. Savillianò et editione V. C. Hour. Dodnelli in Append. ad disert. Cyprianic. *Selecta ad illustrat. Chron. Pasch.* XIII. Dindorf-féle kiad. I. Vol. II. p. 177. — II) *Fasti Graeci ex Apographo Vossiano ab anno CCXXI. ad annum DCXXX*. Ex editione Dodnelli. *Selecta ad illustrationem Chron. Pasch.* XIV. i. h. p. 182. — III) *Fragmentum Fastorum ab anno Christi CCV. ad annum CCCLIV*. Ex Bucherio. *Selecta ad illustr. Chron. Pasch.* XV. i. h. p. 192. — IV) *Ex temporibus Gallicis, quis, quantum temporis Praefecturam Urbis administraverit, ab anno Christi CCLIV. ad annum CCCLIV*. Ex Bucherio. *Selecta ad illustr. Chron. Pasch.* XVI. i. h. p. 194.

³⁾ Eckkel ez évre mondja: *Desunt anni hujus (285) numi verti (Doctrina Numor. Peter. Edít. II. Vindobonae, 1828. P. II. Vol. VIII. pag. 2.)*

nézve, hogy Carinus uralkodásának megszüntét ne helyezzük a 285-ik éven túl. Különben *Sz. Jeromos* chronológiájára amúgy sem lehet támaszkodni, mert ha mindjárt még oly igaz is, hogy tudomány tekintetében ő korában a kereszténységnek elvitázhatatlanul legtudósabb képviselője, legremekebb stilitája és legtökéletesebb dialectikusa, úgy viszont ép oly tagadhatatlan, hogy évszámait megbizhatatlanok. Ha az általa használt forrásokban évszámot kijelölve nem talált, az esetben ő jegyzeteit mindannyiszor tetszés szerint csoportosította bizonyos év alá s nyilván ez volt a *margumi* császársata időszerinti meghatározásánál is az eset. Hisz az általa használt forrásokat tekintve, azt találjuk, hogy ő a *Canonon* és az *Eusebius*-féle *Series regum*-on kívül *Eutropius* és *Seet. Rufus Breviariumaiva*, egy Róma városi krónikára, *Suetonnak De viris in literis illustribus* című művére, egy azóta elveszett *Historia Latina de origine gentis Romanae* című munkára és egy Pompeius balálától az actiumi csatáig terjedő szüntén elveszett irodalmi termékre szorított s így pillanatig sem szenvedhet kétséget az, miszerint Carinusra nézve csakis *Eutropius*-ból merítheté ismereteit. Már pedig *Eutropius*-nál évszám elő nem fordul s így *Jeromos*-nak különben is *anachronistikus adata súlygal épen nem bírhat*.

És ez áll *Cassiodorius* évszámára nézve is. *Cassiodorius* ugyanis, ki a *margumi* csatára s illetőleg Carinus erőszakos halálára nézve *Sz. Jeromossal* teljesen megegyezik, ez adat dolgában kizárólag emez utóbbira támaszkodik. Mert hogy *Cassiodorius* közvetlenül *Jeromos*-ból merítette a császárok névlajstromát, az egyes császárok kormányának számlálása is mutatja, mely egészen azonos *Jeromos* számlálásával. Igaz Baudi di Vesme, nem tudva azt, hogy *Cassiodorius* forrása *Sz. Jeromos*, azt állította, hogy egy a *Codex Theodosianus* mögött kéziratban maradt rövid császárlajstrom képezé *Cassiodorius* forrását¹⁾, de *Mommsen* legott kimutatta, hogy ez állítás önmagában összedől, miután ez a kézirati lajstrom, a belőle közölt mutatóványok után ítélve, semmi egyéb, mint

¹⁾ *Mem. dell' Accad. di Torino*, Ser. II. Vol. VIII. pag. 181.

Jeromos kivonata¹⁾. De a történeti jegyzetek is, melyeket Cassiodorius a névlajstrom közé szőtt, a 31—373-ik évig szintén Jeromusból kölcsönözvék és pedig minden önállóság nélkül. E történeti notitiákat Cassiodorius névlajstromába nem a consulságok, hanem a Sz. Jeromos által csoportosított császárvévek szerint írtatta be²⁾ s így értjük meg aztán azt, hogy Carinusnak Margumnál bekövetkezett halála, mely mint láttuk, a többi források szerint Diocletian II. és Aristobulus consulsága idejére esik, Cassiodoriusnál mint Diocletian II. és Maximianus consulsága alatt történt gyanánt van bemutatva.

Végre ami a *margumi csata folyamát és eredményét* illeti, ezekre nézve is azt tapasztaljuk, hogy a források csakis a *végeredmény* dolgában egyeznek meg egymással, míg a csata *lefolyó részleteire* nézve szintén eltérnek egymástól. *Flavius Vopiscus* csak annyit említ, hogy e háború törte meg végre Carinust, ki abban *legyőzve* elhullott³⁾. Ő az egyedüli, ki *több összeütközésről* beszél, melyekről többi forrásaink mítssem tudnak. *Eutropius* kissé jobban egészíti ki Vopiscus tudósítását, *amennyiben szerinte Carinust saját serege hagyta el s úgy győzött le azután*⁴⁾, amin *Paulus Diaconus*, tudvalevőleg *Eutropius* történetének folytatója és módosítója, mítssem változtatott⁵⁾. *Hieronymus* a *Strido*⁶⁾, *Prosper Aquita-*

¹⁾ Die Chronik des Cassiodorus Senator. i. h. pag. 562 és a jegyzet.

²⁾ U. o. pag. 567.

³⁾ Nam contra Diocletianum multis proeliis conflixit, sed ultima pugna apud Margum commissa victus occubuit. (In Vita Carin., 18. 2.)

⁴⁾ Postea Carinum, omnium odio et detestatione viventem, apud Margum ingenti proelio vicit, proclitum ab exercitu suo, quem fortiozem habebat, certo desertum inter Viminacium atque Aureum montem. (Breuiarium Historiae Romanae. Lib. IX. cap. XX.)

⁵⁾ Postea Carinum, quem Carus Caesarem in Illyrico reliquerat, omnium odio et execratione viventem, apud Margum ingenti proelio vicit, proclitum ab exercitu suo, quem fortiozem habebat, certo desertum inter Viminacium et Aureum montem. (Histor. Miscellae. Lib. X. Gruternél: Historiae Augustae. Monoviae. 1611. pag. 875. Megjegyezzük, hogy Gruter in Annotationibus in Hist. Miscellae Lib. X. cap. XI. pag. 71. e helyre azt az észrevételt teszi, miszerint a membr. Palat-inban; detestatione videntem, apud Margum stb. az Eutropius-féle példányban pedig: detestatione.)

⁶⁾ Carinus proelio victus apud Margum occiditur. (S. Hieronymi interpretatio Chronicae Eusebii Pamphili. Lásd S. Eusebii Hieronymi

*nus*¹⁾ és *Jornandes* Flavius Vopiscus rhapsodikus szárazságával összesen csak annyit vallanak, hogy Carinus e háborúban *legyőzve* megöletett²⁾, s mondhatni még szárazabb *Polemius Silvius* kalendariuma, mely az V. század első felének befejezte előtt III. Valentinián alatt íratott s számunkra egy brüsseli kéziratban maradt fenn³⁾. E kalendarium, melyhez úgy a történeti, mint a grammatikai és meteorológiai adatokat Polemius Silvius sajátjából adta⁴⁾, csak annyit mond, *Carinus filius* (t. i. Carin) *occisus*⁵⁾. *Idatius* a háború folyamáról szintén mítssem említ s csakis Carinusnak e háborúban történt megöletése hírére szorítkozik⁶⁾, míg *Orosius*, ki az V-ik évszázad elején élt s a pogányok ellen irányzott történeti művében a historiai eseményeket kezdettől fogva, ugyan hiányzó chronológiai pontossággal és correctséggel, egészben véve mégis akkora önállósággal tárgyalja, hogy az az egész középkoron át az egyetemes történelem tanításánál vezérfonalul használtatott — ezen *Orosius* Carinus *legyőzését* csak mint a leg súlyosabb háború és a legnagyobb erőfeszítés eredményét

Opera omnia, post Monachorum ordinis S. Benedicti e congregatione S. Mauri, sed potissimum Joannis Martianaeci recensione stb. studio ac labore Vallarsii et Maffaei. Venetiis, MDCLXIX. pag. 764. és Migné-nél: *Patrologiae Cursus Completus*. Tom. XXVII. (Jeromos összes munkái VIII. kötete). Paris 1846. pag. 658.)

¹⁾ Carinus proelio apud Margum victus occubuit. (S. Prosperi Aquitani Chronicon Integrum in duas partes distributum. Migné-nél: *Patrologiae Cursus Completus*. Tom. LI. Parisii 1846. pag. 572.)

²⁾ Carinus vero apud Margum in proelio victus occiditur. (De Regnorum ac temporum successione. Gruternél: *Hist. Augustae*. Pag. 1676. LXXXVI.)

³⁾ Közzé lett tőve Henschennél: *Acta Sanctorum*. 1717. Jun. VII. 178—184. — Migné-nél: *Curs. Complect. Patrolog.* Paris 1845. Tom. XIII. p. 675. — Mommsennél: *Corp. Inscript. Latinar.* I. 335—357.

⁴⁾ E. tüzofesebben Mommsennél: Polemius Silvii Laterculus. Közzétőve: *Abhandlungen der sächsisch. Gesellsch. der Wissenschaften*. III. Bd. Leipzig 1857. (Philolog. hist. Classe II. Bd.) pp. 231—275. — Ugyanő *Nachträge zum Polemius Silvius*. (Abhandlung. VIII. Bd. Leipzig 1861. pp. 694—696. Beilage VI.) — S. v. 3. Teuffel: *Gesch. d. röm. Lit.* pp. 121 és 123.

⁵⁾ I. h. Cap. III. Nomina omnium Principum Romanorum.

⁶⁾ Occisus est Carinus Margu. (In *Fastis Romanis*.)

tünteti fel ¹⁾. A véres epizódra csakis *Aurelius Victor* vet, az eseményt közelebbről részletezve, kissé jobb világitást. Szerinte Margumnál előbb *Carinus* győzött Diocletian felett, de midőn ő a legyőzötteket hevesen üldözné, akkor övei által, kik a siker e pillanatában keserűen megemlékeztek arról, hogy a zsarnok és kéjencz győző mennyire szennyezte be már házuk és hitestársuk becsületét, a boszú érzetétől sarkaltatva a zsarnok kéjenczet ledöfték ²⁾. És ezen tudósítással *Aurelius Victor*nak, vagy esetleg *Victor Junior*nak ama másik tudósítása sem ellenkezik, mely szerint a végzetes sorsú imperatorra a halálos dőfést főleg azon hadtribun irányozta, kinek nejét amaz meggyalázta ³⁾. Ezzel ellenkezőleg *Carinus* halálát ugyanezen *Diocletian*nak tulajdonítja az *Itinerarium Hierosolymitanum* ⁴⁾, *Syn-cellus* ⁵⁾, *Zonaras* ⁶⁾ s újabb időkben *Chilmead* ⁷⁾. Úgy látszik

¹⁾ Carinus deinde, quem Carus Caesarem in Dalmatia reliquerat, flagitiose viventem, difficillimo bello et maximo labore superavit. (*Historiarum Libri VII aduersus paganos*. Cap. XXV. In *Bibliotheca Veterum Patrum Antiquorumque Scriptorum Ecclesiasticorum*. Cura et studio Andreae Gallandii Presbyteri Congregationis Oratorii. Tom. IX. pag. 144. Venetiis 1723.)

²⁾ At Carinus, ubi Moesiam contigit, illuc Margum iuxta Diocletiano congressus, dum victos acide premeret, suorum lecta interit, quod, libidine impatiens, militarium nuptas affectabat; quorum infestiores viciram tamen doloremque in eventum belli distulerant. Quis prosperius cedente, metu, ne huiusmodi ingenium magis magisque victoria inolescere, rese uli sunt. (*De Caesaribus*. XXXIX, 12.)

³⁾ Ad extremum trucidatur ejus proceresque tribuni dextera, cuius dicebatur conjugem polluisse. (*Historia Romana*. Cap. XXXVIII.)

⁴⁾ Civitas Margo mil. VIII. Civitas Viminatio mil. X. ubi Diocletianus occidit Carinum I. h.

⁵⁾ Διαλεττιανός... τὸν δὲ Καρίνον ἀδικῶς ἐπὶ ἀρχῇ ζῆλοντος ἀναξέσθας εἰς Ῥώμην ἀναστῆναι.

⁶⁾ ὁ Καρίνος... ὃς ἐπὶ διαλεττιανῶς εἰς Ῥώμην ἐπιδημιῶντος διεφθάρη.

⁷⁾ In *Annotationibus ad Joannis Malalae Chronographium*. (Dindorf kiadásában *Corp. Script. Hist. Byzant.* Bonnæ, p. 594.) Imo a Diocle-

azonban, hogy ez azon történeti tudósítás félreértése, mely szerint Diocletian, magát az Aper által Numerianuson elkövetett orgyilkosság gyanúja alól felszabadítandó, megválasztatása után ezen Apert önkézével leszúrta. ¹⁾

Igy tehát a történeti források tudósításai az egyes eseményrészletekre nézve egymástól eltérnek, minék nyomát aztán az újabb irodalom terén is feltalálhatni ²⁾. A csata végered-

tiano multis praeliis tentatus, ab eodem tandem victus interficitur. Chilmead azonban az eseményt ekként szövegezve, hasztalanul hivatkozik *Flavius Vopiscura*!

¹⁾ Eutropius: *Breviarium* IX, 20. — Sext. Aurelius Victor: *De Caesaribus*. Cap. XXXIX.

²⁾ Történeti könyvekben ugyanis ez esemény szüntén különbözőleg van előadva. *Carinus leggyőzöttét* hirdeti *Patinus* (*Imperatorum Romanorum Numismata*. Descripta et enarrata per Carolum Patinum. Amstelodami. 1696. pag. 351.) Továbbá *Rasche*: (*Lexicon veterum rei numariae veterum*. Lipsiae 1785. Tom. I. Pars I. pag. 285.); *Vaillant* (*Selectio Numismata in aere maximi moduli* stb. per D. Vaillant illustrata. Parisiis 1695. pag. 120.); *Strada a Rosberg* (*De vita Imperatorum et Caesarum Romanorum tam occidentalium quam orientalium*. Cura et impensis Octavii de Strada a Rosberg. Francofurti ad Moenum. 1615. pag. 163.); *Funke* (*Neues Real-Schullexicon*. Wien u. Prag 1806. III, 481.); *Forbiger* (*Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft*. Herausgegeben von August Pauly. Stuttgart 1846. Tom. IV. pag. 1555.) és mások. Hogy *Carinus legyőzött* és sajátjai által megöletett, mondja *Occo* (*Inapp. Romanorum Numismata a Pompeio Magno ad Heraclium*. Ab Adolpho Occo: Antverpiae 1579. pag. 348.); *Sabbathier* (*Dictionnaire pour l'intelligence des auteurs classiques* stb. par M. Sabbathier. Paris 1770. Tom. IX. pag. 129.); *Rasche* (i. m. Tom. II. Pars posterior pag. 387.) és mások. Hogy *Carinus győzött*, de az ellenség üldözésében aztán sajátjai által megöletett, állítja *Banduri* (*Numismata Imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos*. Paris 1718. pag. 525.); *Flouri* (*Historia Ecclesiastica Claudii Fleurii Abbatis*. Latine redita et notis illustrata a R. P. Brunone Parode. August. Vindelicor. et Oeniponti. 1758. Tom. II. pag. 587.); *Eckhel* (*Doctrina Numorum Veterum*. Editio secunda. Vindobonae 1828. Vol. VII. Pars. II. pag. 514. és u. o. Tom. VIII. pag. 2.); *Ladvoeat* (*Historiæ Dictionarium*. Mindszenty-féle kiadás II. köt. 59. l.); a *Zedler-féle Grosser vollständiger Universal-Lexicon*. (Leipzig 1739. V. köt. 835. l.); *Bosuet* (*Eiuleitung in die Geschichte der Welt bis auf Kaiser Carln den Grossen*. Leipzig 1757. I, 130.); *W-ber* (*Allgemeine Weltgeschichte*. Leipzig 1863. IV, 497.); *Schlosser* (*Weltgeschichte für das deutsche Volk*. Frankfurt a. M. 18'6. IV, 469.);

Diocletianus... Romanque regressus, Carinum nequissimis moribus imperio abutentem tollit e medio. (*Corp. Scriptor. Hist. Byzant.* Dindorf kiad. Bonn. 1829. Vol. I. p. 725.)

Carinus... a Diocletiano Romanum ingresso occisus est. (Joannis Zonarae *Annalium* XII, 30. i. h. p. 612.)

ményét azonban közös egyetértéssel határozottan megállapítják, mert egyaránt kétségtelenné teszik, hogy Margum falai alatt dőlt meg ama nagy küzdelem, mely nemesak két trónkövetelő személyes önzésének döntő tusája, hanem a nagy római birodalom keleti és nyugati felének vészese válsága is volt. De ezáltal egyszersmind kellő világításba van helyezve *Georgius Cedrenus* kritikátlan előadása, mely szerint Diocletianus trónellenese Numerianus lett volna! ¹⁾

III. FEJEZET.

A margumi hun-byzanti béke.

Priscus Rhetor tudósítása. — A hunok és rómaiak közötti értekezlet a Morava-síkon. — Gibbonnak és Thierrynek a követségre vonatkozó egyes állításait Priscus tudósítása nem igazolja. — A hunok követelő magatartása. — A margumi békekötés feltételei. — A békekötés esküvel való megerősítése.

A város történetéből reánk maradt második epizód a *hun-byzanti béke*, mely e városnál lett megkötve. Az V-ik századbéli *Priscus Rhetor* az egyedüli, ki e következményeiben oly nagy horderejű nemzetközi egyezkedésről tudósít, s reánk maradt eme tudósítása végzetlenül érdekes, mert megtanuljuk belőle, hogy a kelet-római birodalom tulajdonkép *Margum* alatt mondott le állami függetlenségéről. E békekötés volt Attila első nemzetközi nagy cselekvénye, melylyel a kelet-római birodalommal szemben jövőre követendő politikai eljárását nyíltan bevallotta. E békeszerződés tényleges alapjává is vált későbbi követeléseinek s Byzanczban csakha-

Cantu (*Világtörténelem*, Pest 1860. V. 428.); Gibbon (*Geschichte des röm. Weltreiches*, Leipzig 1840. II. 107.) Azonkív. v. ö. Bernhardtal (*Geschichte Roms von Valerian bis zu Diocletians Tode*, I. 259—261.) és Brunnerrel (*Vopiscus Lebensbeschreibungen* Büdingernél: *Untersuchungen zur röm. Kaisergeschichte*, II. Bd. 105. lap.)

¹⁾ *Georgius Cedrenus*. Joannis Scylitziae ope ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus. Tom. Prior. *Corpus Script. Hist. Byzant.* Bonnae, 1838. p. 464.

mar eléggé tapasztalhatták, hogy béke által lettek mindenkorra megrontva.

Midőn Rof halála után 434-ben vagy 435-ben Attila unokaöccsével Budával a még törzsekre szakadt hun hordák élére jutott, akkor a *margumi béke* némely pontja iránt hun részről a byzanci udvarnál az első lépések már meg voltak téve, Rofnak sem kerülhetette ki figyelmét, hogy azon dunántúli népségek, melyek a kelet-rómaiakkal véd- és daczsövetséget kötöttek, tulajdonkép a hun hatalom terjeszkedésének szándékoznak útjába állani s azért komoly fenyegetések mellett legott sürgette a népszövetkezés feloszlatását. ¹⁾ A byzanci udvar, ereje gyengeségének érzetében, s tudva másrészt, hogy Rof követelését a fegyver támogatja, kénytelennek látta magát alkudozásokra komolyan elhatározni, ámbár a dolgot egy időre még halasztotta. E közben Rof meghalálózván Attila állott a hun-ügy élére s ez gyors elhatározásra bírta a rómaiakat. A senatus határozatából császári helybenhagyás mellett két consulságot viselt férfiú, Plintus és Epigenes, legott útnak indul Hunniába. ²⁾

Úgy látszik, Byzanczban az intézkedő államférfiak politikai érzéke előre sejtette, hogy a hunok vezérletében beállott változással a kelet-római ügy veszélyesbre fordult. Legalább azon körülmény, hogy a követség határozott utasítás nélkül küldetett el, vagyis helyesebben mondva, hogy a há-

¹⁾ Priscus: *Excerpta de legationibus gentium ad Romanos*, cap. *Ex historia Gothica* 166—167. Becker-Niebuhr-féle kiadás. Bonnae, 1829. P. I. pag.

²⁾ Gibbon és Thierry szerint a római követség egyenesen Rofhoz volt intézve, ki a közben, hogy a követek útnan voltak, meghalt. (*Geschichte des allm. Stakens u. eudlichen Unterganges des röm. Weltreiches*. Sporschil-féle német zsebkiad. Lipsce, 1840. VI. 377—378. — *Attila története*, Pest, 1865. 43. l.) Priscus előadásával azonban ez nem igazolható. Ellenkezőleg Priscus szövege a mellett tanuszkodik, hogy a követség egyenesen Attilához, Rofnak már tényleg bekövetkezett halála után menesztetett.

Τὴν ἐπιπέμπειν δὲ τὴν καὶ ἀποπέμπειν τῆς ὀνόματι βασιλείας ἐξ Ἀρτέμιου ἑδόξε ἐπὶ Ρωμαίων βασιλῆϊ Τιβάρτῳ ἀποστρέφοντάς τινά τινας.

Cum autem, *Ita mortuo*, Hunnorum regnum ad Attilam pervenisset, *Senatus decrevit* Plintum legationem ad Attilam essequi. (*Excerpta de legationibus*, l. h. p. 167.)

borún kívül minden egyéb feltételnek elfogadására fel lett hatalmazva, — e felfogást teljesen igazolja. És nem is tagadható, Byzanczban helyesen sejték a közel jövőt. Attila agyában tényleg már meg voltak fogalmazva azon nagyszerű tervek, melyek nemcsak a kelet-római birodalom, hanem mondhatni egész Európa sorsának eldöntésére ezelőztak. Erről a római követség legott meg is győződhetett, mert immár Attila nem csupán a dunántúli népszövetkezés felosztatását követelte, hanem egyáltalán oly feltételekkel töltötte meg elődöknek, Rófnak követelését, melyek által a kelet-római politika minden oldali hatásában egyszerre meg lett zsidbasztva.

A találkozás Margumnál történt, hová az Attila által küldött követek a Duna folyón átszállottak. ¹⁾ A két követség a városon kívül azon síkon találkozott, mely a Morava mellett terül el s éjszakra a Duna, keleten és nyugaton a moesia hegyhullámok által határoltatik. A hunok vonakodtak lovaikról leszállani s azért a rómaiak is, méltóságukat megővendő, szintén nyeregben maradtak, nehogy gyalog kelljen a lovasokkal értekezniök. A hunok legott előterjeszték Attila feltételeit. Ezek elseje az volt, hogy a rómaiak szolgál-tassák ki az összes hun szökerevényeket, azokat is, kik sokkal korábban menekültek római területre. A másik feltétel a római foglyokra vonatkozott. Attila követelte, hogy a váltságdíjának megfizetése nélkül menekült római foglyok adassanak ki, vagy fizessenek mindegyikért fejenként 8 aranyat. Harmadik feltétellül kívánta, hogy a rómaiak egy oly barbar nemzettel se szövetekezzenek, mely a hunok ellen hadat visel.

¹⁾ Gibbon állítása szerint Attila személyesen járult a követség elé. »Attila und Bleda, die ihrem Oheime auf dem Throne nachfolgten, willigten in eine persönliche Zusammenkunft mit den Gesandten von Konstantinopel.« (Id. könyv. VI, 378.) Thierry szerint is »ezen új királyok fogadták a római követséget.« (Id. k. 43. lap.) Priscus előadása azonban ezt sem engedli mondanunk, mert hiszen az egykorú író azt mondja: «εἰς ἣν καὶ οἱ βασιλεῖς στείλαν Σείθαν. Quo et regii Scythiae conveniant. (Excerpta de legationibus, i. h.) Különben sem képzelhető, hogy Attila a maga föntségével egybeférhetőnek találta volna személyesen római földre lépni, hogy ott a császár alattvalóival találkozzék. Ez a hun nagyság lealázása lett volna egy oly időben, midőn a hun világbirodalom eszménye Attila nagy lelkében már megfogalmazott.

A negyedik feltétel *háborítlan kereskedést sürgetett hunok és rómaiak között* s végre az ötödik feltétel a *rómaiak által a hunoknak fizetendő adó felemelését követelte, olykép, hogy 350 font arany helyett ezentúl minden évben 700 font aranyat fizessenek.* ¹⁾

¹⁾ Priscus íme következőleg adja elő a dolgot:

Τὴν ἐπιβουλήν αὐτοῦ δὲ Πύθα καὶ Πρωματίου ἐξ Ὀρνέων βασιλείας ἐξ Ἀιθίων ἰδόντες τῆ Ῥωμαίων βασιλῆ Πλήθων προβέβησθαι παρ' αὐτοῦ καὶ κρηναρίους ἐξ αὐτῶν παρὰ βασιλέως πύθορ, ἰβούλετο καὶ Γαργίον ὁ Πλήθων σπουρανοῦσιν αὐτῶ ὡς μεγίστην καὶ σφίρα δόξαν ἐπιφρονησὶν καὶ τὴν ἀρχὴν ἐξωστῆν τοῦ κοινοῦτος. Χειροποιήσας δὲ καὶ ἐξ αὐτῶ γρομάνεις, ἄμφω καὶ τὴν προβίαν ἐξώμασαν, καὶ παραγίοντες ἐξ Μάρων, ἣ δὲ πόλις τῶν ἐν Ἠλεσθί Μυσῶν παρὰ τῷ Ἴστρου κειμένη πρὸς τὴν ἑτέραν ὄχθον διακειμένη, εἰς ἣν καὶ οἱ βασιλεῖς στείλαν Σειθάν καὶ τὴν σινάδον ἕξοι ἐξ πόλιος ἐκαστοῦ ἐπιβηκότις ἕκαστ' οὐ μὲν ἀδύνατο τοῖς βασιλέως ἀποβαῖν λογασιεῖσθαι, ὅσοι καὶ ποσὶ Ῥωμαίων ἀφάρτες εἰς σφῶν αὐτῶν ἀξίας προνοουμένων ἀπὸ τῆς αὐτῆς προνοουμένης ἐξ ταῦτων τοῖς Σείθων ἡθεῖν, πρῶτος τὸ μὴ τοῦ μὲν ἀφ' ἕκαστ' τοῦ δὲ πρῶτος διαλέγεσθαι ... τοῦ δὲ καὶ εἰς Σειθίας καὶ φηρόσας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἤδη πρὸς ἡμάς, σὺν καὶ τοῖς αἰχμαλώτοις Ῥωμαῖοις τοῖς ἀνεκλήρωτοῖς τὰ σφέτερα ἀφ' ἡμῶν ἐκδιδόνθαι, εἰ μὴ γὰρ ἐπιβήτων ἀφ' ἡμῶν τοῖς κατὰ πόλεμον κρηναρίους ὅσοι δαδῆσιν χρῶσθαι ἴθνη δὲ βασιλέω μὴ σιμαζῆν Ῥωμαῖοις ἀξίς Ὀρνέους ἀφρονοῦς πόλεμον εἶναι δὲ καὶ τῶν

Cum autem, Rua mortuo, Hunnorum regnum ad Attilam pervenisset, Senatus decrevit Plintham legationem ad Attilam essequi. Quo S. C. Imperatoris suffragio comprobato, Plintham cupiditate incessit, Epigenem, qui sapientiae laude celebris erat et quaesturae dignitatem obtinebat, socium legationis sibi adesciscere. Quae de re lato quoque suffragio arubo in eam legationem profecti sunt, et Margum pervenerunt. Est autem Margus urbs in Illyrico Mysotum ad Istrum sita, ex adverso Constantiae arcis, ad alteram fluminis ripam collocatae, quo et regii Scythiae convenerant. Extra civitatem equis insidentes utrique congressi sunt. Nec enim barbaris de plano verba facere placuit, et legati Romani suae dignitatis memores eodem quoque apparatu in Scytharum conspectum venire stiterunt, ne sibi petitibus cum equitibus disserendum foret. Itaque placuit, profugos omnes, etiam qui mu to ante profugerant, una cum captivis Romanis, qui non soluto redemptionis pretio ad sua redierant, dedi: aut pro uno quoque captivo Romano his, qui cum bello ceperant, octo aureos dari, Romanos belli societatem cum barbara gente, quae bellum cum Hunnis gerat, non facere. Conventus ad mercatus paribus legibus celeb-

Ime ezek voltak az Attila által előszabott egyezkedési feltételek, melyek a kelet-római birodalom tekintélyének utolsó látszatát is teljesen megsemmisíték. Az első feltétel főnkre tette a pénzzel dolgozó byzancei politikának a hun népelemekre irányzott minden számítását ¹⁾ A második feltétel biztosította a hunoknak azon gazdag jövedelmi forrást, melynek ki nem apadásáról a hunok a békekötés fennállása mellett is élelmesen gondoskodni tudtak. ²⁾ A harmadik feltétel nemcsak a rómaiakat, de viszont mindazon dunamelléki népségeket is elkülöníté egymástól, melyek szövetségese a hunokra nézve kedvező körülmények mellett veszélyessé válhatott volna. Ezzel a külmegettámadások lehetetlenné lettek téve, másrészt pedig a hunoknak könnyítvő vált az ekként izolált néperőket mindenkor féken tartani. A negyedik feltétel a hunoknak a könnyebb élelmezést biztosította, míg az utolsó békepont nemcsak a római állampénztárt kötötte le

παρηγόριος ἰσότητος καὶ ἀναδύ-
νους Ῥωμαίους τε καὶ Οὐννοὺς φε-
λάττωσθαι δὲ καὶ διακρίνειν τὰς αὐ-
θῆκας ἑταροκόμων λεγῶν Χρησίου
ἰ τοὺς ἐκαστοὺν ἐλουμένων παρὰ Ῥο-
μαίων τοὺς βασιλείους Σκῦθαις ἀφῶ-
τερον δὲ περιήκουσα καὶ τριακόντα
αὐ τοῦ τέλους ἔνυχλων ὄσασι. καὶ
τοῦτοις ἰσότησαν Ῥωμαῖοι τε καὶ
Οὐννοὶ, καὶ πάτριον ὄρον ἀμόσαν-
τες ἐς τὰ ἀμφοτέρωθεν ἑταροκόμων.

rari, et in tuto Romanos et Hun-
nos esse. Foedera rata manere et
observari, si quoque anno septin-
gentae auri librae tributū nomine
Scythia regis a Romanis pende-
rentur, cum antea tributum an-
num non fuisset nisi trecentarum
quinguentarum librarum. His condi-
tionibus pacem Romani et Hunni
perpigerunt, qua iureiurando patrio
ritu utriusque praestito firmata,
utrique ad sua redierunt. (*Excerpta
de legationibus. Ex historia Gothica,*
l. h. 167—168. ll. ad an. C. 433.
Ind. I. Theodos. 26.)

¹⁾ A gyakori szokések, melyek a hunoknál előfordultak, miként Priscus könyvéből kitészik s melyek a magyaroknál is sokszor ismétlődtek, miként azt Böcs Leo császár hadműtanából tudjuk, nagyrészt a byzanti udvar *vesztegetés* által eszközölt eredmény volt. Maga Böcs Leo császár hangsúlyozza, hogy a magyarok *haszonvégyők* s hogy »mi-
helyt néhányan át kezdenek pártolni és általunk szívesen fogadtatnak,
egész tömeg követi őket.« Ez okból Szabó Károly is vallja, hogy az
elpártolást »a byzanti udvar pénzzel dolgozó politikája is elősegíthette.«
(*A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában* című czikk a *Kiseb Tört.*
Munkák I-ső kötetében, 92. l. 66. és 67. §§. és ¹⁾ jegyzet.)

²⁾ Ilyen eset volt az általunk alább felemlítendő is.

állandóan a hunoknak, hanem egyszersmind hangosan hirdette is, miszerint nem zsoldról, hanem *adóról* van itt szó ¹⁾, ami a *szolgassággal* egyértelmű. ²⁾

A római követek e lealázó békepontok ellen kétségtele-
nül szabadkoztak, de minthogy Attila még Rofnál is nyoma-
tékosabban tudott a háborúval ijeszteni, a követek kénytele-
nek voltak elvégre is e sanyarú dologba bele nyugodni.
Priscus szóval sem említi ezen szabadkozást, mintha hallga-
tása által a római birodalom lealázott méltóságát gondolta
volna palástolhatni. A római fűség szégyene azonban e hall-
gatás mellett is kitésző. Mindkét fél, saját hona szokásai
szerint megesküvén, a margumi békekötés hatályba lépett, s
hogy annak tekintélyét fokozza, Attila legott kiadatni kívánta
magának a királyi vérből származott szökevény Mama és
Attakám fiait, kiket római földön, Carsussal, a dunamelléki
Thracia egy erősített városával szemben kézhez vevén, a
rómaiak szemé láttára keresztire feszítettet. ³⁾ Így lett a
margumi békekötés legott *tényleg* is jogerőre emelve! ⁴⁾

¹⁾ Midőn Rof II. Theodosius császárnál magának 350 font arany
évenkénti fizetését kötötte ki, a kelet-rómaiak ezt nem *adónak*, hanem
zsoldnak nevezték el, azt úgy magyarázva, hogy Rof a római tábornoki
kinevezést elfogadta s emelleva a császár tiszteje, kin-k szabadságában
állott érdeméhez képest olyan bánásmódot vagy bántást követelni, a
milyet tetszett. Ily gyalázatos okoskodásokkal igyekezett a byzanti ud-
var patástolni gyávaságát. (L. Thierry: *Attila tört.* 42. l.)

²⁾ Ez ugyancsak Priscusból tetszik ki (l. k. cap. I. §. 4.), hol
olvassuk: Theodosium, ait, tradita a Patre nobilitate excedisse, quod
tributum sibi pendendo, suus servus esset effectus. S azért mondja ennek
alapján Bartal: Tributum pendere, servumque esse idem, et Attila teste,
synonimam habebatur. (*Commentariorum ad Historiam Status Jurisque
Publici Hungaricae aevi medi libri XV.* Posenii, 1847. Tom. I, 79—80.)

³⁾ Ἐν οὗτῳ καὶ παῖδες Μαμα καὶ
Ἀτακά τοῦ βασιλεῖος γένου, οὗ ἐν
Κιαρῶ φρουρίῳ Θρακίῳ οὐ παρτέλη-
φῆτε ἰσθαίοντες, δίκας αἰτούς
παρτέμεροι τῆς φερέης.

De quorum numero filii Mama
et Attakam, ex regio genere, quos
Scythae suscipientes in Carso Thra-
ciae castello crucis supplicio affe-
cerunt, et hanc ab his fugae poe-
nam exegerunt. (Priscus: *Excerpta
de legationib.* l. h.)

⁴⁾ Ami a margumi hun-byzanti béke *idejét* illeti, erre nézve
kisebb-nagyobb eltérésre találunk az íróknál, a mennyiben Attilának

IV. FEJEZET.

Margum eleste és pusztulása.

Határszéli hun-római vásárok. — Gibbon tévedése. — A hunok fegyveres erdszakoskodása. — A rómaiak elégtétel-kérése. — Attila válasza. — A margumi püspök állítólagos bünténye. — Attila Moesiát pusztítja. — A margumi püspök félelemből Margumot Attila kezébe juttatja. — Thierry alaptalanul tulajdonít ez események vázolásánál Attilának közvetlenül actív szereplést. — Margummal egész Moesia a hunoké lesz. — Jornandes tudósítása Mundónak margumi ütközetéről. — Procopius hallgatása valószínűleg Margum elenyésztéről bizonyít.

A *margumi béke* e véres szentesítése után a kelet-római birodalom pár éven át nyugton hagyatott. Úgy tetszhetett, hogy e békének lealázó volta mellett áldásos következményei is vannak. De e látszat nemsokára szétfoszlott. Attila a hun törzsek egységesítésével lévén elfoglalva, a románságot nem bolygatta. Országja belső szervezetének erőlyes végrehajtása után azonban legott Byzanczra vetette tekintetét. A modor, melylyel 441-ben a birodalom ügyeibe újra beavatkozott, nemcsak azért érdemel itt különös említést, mivel — mint Thierry mondja — jól festi jellemét és politikáját, hanem főleg azért is, mivel *Margum* történetének nyilván legemlékezetesb epizódjával van közvetlén összefüggésben. *Margum elestének és feldúlásának emléke Attila, az Isten ostora nevéhez van kötve.*

A történet a következő:

A határszéli várak egyikében kellett azon vegyes vásároknak tartatni, melyekre a margumi béke alapján a hunok-

kormányra jutását, melylyel e béke összecsett, különböző évekre határozzák. Ha Kézait, Thuróczt, Bonlnit, Ransanust, Desericzkyt, Callimachust, Oláht, Prayt, Jászayt, Szabót és másokat, a külföldiek közül Gibbont, Dindorfot, Schlossert, Thierryt stb. egymással összevetjük, azt találjuk, hogy Attila kormányra jutásának éve 380, 401, 430—431, 433, 434, és 434—435-re van téve. Messzire vezetne itt a dolgot tüzetesebben bonczolgatni s csakis annak felemlítésére szorítkozunk, hogy amily bizonyos, hogy Kézai és Thuróczy, s mindazok, kik ezekre támaszkodnak, kritikailag tekintetbe nem jöhetnek, ép oly kétségtelen, hogy az évet csakis a 434 vagy 435-ikire kell határozniunk, miként azt Thierry és Szabó tevék.

nak szabad menetök volt. Gibbon e határvárat a hazánk területén feküdt *Constantiára* vagyis *Contra-Margumra* magyarul (1), ami azonban teljességgel nem áll. Legalább Priscus, ki egyedül tartotta fenn számunkra ez esemény hírét, ez önkényszerű állítást nem támogatja. Ellenkezőleg előadásából inkább az világos, hogy e határszéli város *Moesiában* volt. Hiszen oly hely volt az, melyet Priscus tudósítása szerint a *hunok fegyverrel elfoglaltak* (2), annak tehát szükségképen római területen kellett feküdnie. De továbbá még világosabb ez Priscusnak ama másik közleményéből, mely szerint Attila követelte, hogy a vásár *Illyriában* ne, mint régebben, az Ister folyó partján, hanem Naissosban, a mai szerb Nissában legyen, mely az Ister folyótól jó gyalog embernek öt napi járó földre eső város. (3) E Duna jobbparti vár vegyes sokadalmára tehát a hunok nagy számmal jelentek meg s vásár közben fegyverre kapva megrohanják a tömeget, kifosztják a kereskedőket s közülök többeket megölnek. A rómaiak követek által ez erőszakos tettért számot kérnek a hunoktól, kik ezzel a velök kötött szerződés szentségét oly rútúl megsértették. A hunok azt a felvilágosítást adták, hogy az egész csak megtorlás, *miután a margumi püspök hun területre törvén, a királyi kincstárt s az elrejtett kincseket onnan eltolvajlotta.* Követelték azért a vétkesnek mondott püspök és a római területen tartózkodó szökevények haladéktalan kiadását, mert ellenkező esetben fegyverrel fognák jogukat érvényesíteni.

A rómaiak a püspökre reá fogott tettet tagadták, de a

1) Auf Treue und Glauben des Vertrages von Margus hin — írja ő — wurde ein freier Markt am nördlichen Ufer der Donau gehalten und durch eine römische Veste, die Konstantia hiess, beschützt. (*Geschichte des röm Weltreiches*, VI. 387.)

2) Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπιφανέων πόλις: Romani ad Scythas miserunt, τοὺς Σαυθῆας, ἐν αἰτίῃ παύσεσθαι qui de praesidiis expugnatione et τῆς τοῦ προσηγοῦν αἰθέρος ἕρξεν καὶ foederum contemptu cum eis expostularunt. (*Excerpta de legationibus. Ex historia Byzantina*, Cap. I. i. h. pag. 140. Pars I.)

3) V. ö. *Priscusok számból és bűlcész eldéről s történetirata töredékeiről* című közleményt Szabó Károly *Kisbörtények* munkái I-ső kötetében. Budapest, 1873. 9. lap s *Uj Magyar Muzaeum* 1859/1. I. köt.)

hunok meg nem elégedve a törvényes vizsgálat alapján adott ezen tagadással, fegyverhez nyulnak, átmenni a Dunán és dúlják a folyóparti városokat és várakat. Viminiaciumot Felső-Moesia fővárosát is elfoglalják. E nagy csapásra a moesi lakosság feljajdul s könyörögve sürgeti a császárnál a püspök kiadatását, nehogy egy ember miatt az összes románság szenvedje a háború nyomorát. A püspök tartván attól, hogy ártatlansága daczára is gyávaságból fel fogják áldozni s különben sem vágyván a marttyrok koronájára, titkon átmegy a hunok táborába s ígéretet tesz, hogy megkegyelmeztetése esetére kész a várost a hunok kezébe juttatni. Magukat kölcsönösen hittel biztositván, a püspök egy hun sereget lesbe állít s a következő éjjel, adott jelre, Margum a hunok hatalmába kerül. ¹⁾

¹⁾ Ime Priscus előadása :

"Οἱ τῶν Σκυθῶν κατὰ τὴν τῆς παρηγόρητος καὶ ἄλλοις καταστρατηγησάντων Ῥωμαίους καὶ πολλοὺς ἀνιόντων, οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέστειλλον πρὸς τοὺς Σκύθας, ἐν αἰτίᾳ ποιούμενοι τῆς τῶν φρονήτων ἀφρασίας ἕνεκεν καὶ τῆς τῶν συνοικούντων ἀλλοτριότητος, οἱ δὲ ἀπεκρίναντο, ὡς οὐκ ἀξιοίμενοι, ἀλλ' ἀνευρίμενοι ταῦτα θεράσειαν τὸν γὰρ τῆς Μαργου ἐπίσκοπον ἐξαναγκάσαντες ἀναβιβάζοντες αὐτὸν καὶ διεφρονήσαντες αὐτὸν παρὰ σφίσιον βασιλείουσι θύλακας ἀποκλειμένους θησαυροὺς, καὶ τὴν μὴ τοῦτων ἐδοῦναι, ἐδοῦναι δὲ καὶ τοὺς φραγὰς κατὰ τὸ ἕνοκλίμενον, (εἶναι γὰρ παρὰ Ῥωμαίους κλειστός,) τὴν πύλινον ἐπέστειν. Ῥωμαίων δὲ τὴν αἰτίαν οὐκ ἀληθεῖς φημένων εἶναι, ἐν τοῖς σφαιρίοις λόγοις τὸ πιστὸν ὃ βιάσθησαν θύμνοι κρησίου μὲν τῶν ἀμφεβόλων καταλιπόντων πρὸς πόλιν δὲ ἐτάραξαν, καὶ περιουθέντες τὸν Ἰστρον πόλιν καὶ φρούριον ἀπείσαν ἐπὶ τῷ ποταμῷ ἐκώπωνται, ἐν αἷσι καὶ τὸ Βιμινάκιον ἔλουν. πόλιν δὲ αὐτῆς τῶν ἐν Ἰλλυρικοῖς Μισσοῖν, ὧν γινώσκοντες, καὶ πικρὰ λο-

A byzantin író ez érdekteljes előadása nagyon számos kérdést, melyet érint, oldatlanul hagy szemünk előtt, egészben véve mégis eléggé tisztán enged az akkori viszonyokba bepillantánunk. A tolvajlásról vádolt püspök ártatlansága amúgy is több a valószínűnél, de a modor, melylyel a hunság Margum elfoglalásához ürügyet találni tudott, híven fejezi ki azon ázsiai ösztönt, mely a háborút a politika mögé szerette helyezni, elsőseget adva a csel számításainak a nyílt erőszak felett. ¹⁾ Különbben hogy mennyiben érintik ez események magának Attilának személyiségét, bajos eldönteni, annyi azonban tény, hogy Priscus alapján Attilának nem tolvajdo-

γαπισόντων, ὡς ὁ ἐπίσκοπος ἐδοῦναι, ὡς αὐτὸν μὴ ἐπὶ τῆς ἀνδραγῆς αἰτίας τῶν αὐτῶν Ῥωμαίων τὸν ἐπὶ τοῦ πόλεμου ἐκασθῆναι κίνδυνον, ἑποισπήσας ὁ ἀφροσύνης ἐκδοθῆναι αὐτῶν, λαθῶν τοὺς ἐν τῷ ἄστυ πρὸς τοὺς πολέμους παρεγίνετο, καὶ αὐτοῖς παραδόντων ἐπιστρέψαι τὴν πόλιν, τῆς ἐπιστέλλειν οἱ τῶν Σκυθῶν βασιλεύσαντες βασιλεῖς, οἱ δὲ ἔφασαν αὐτοῖς ποιῆσαι τὰ ἀγαθὰ, εἰ τὴν αὐτοῦ ἀγῶν ἐξ ἔργου ἑπόσχοντες δεξιῶν τε καὶ ἄρστων ἐπὶ τοῖς ἐργασίαις δοθέντων, μετὰ μαζοβαρῶν πολυακρίθιας ἐξ τῆς Ῥωμαίων ἐκασθῆναι τὴν καὶ τῶν ἐπὶ ἀλλοτριότητος αὐτοῦ τῆς ἀξιοῦσας νεκρῶς διακρίσειν ἐπὶ ἀνδραγῆτος, καὶ ὑπὸ τοῖς ἀντιπάλου τὴν πόλιν ποιεῖν, δημοκρατίας δὲ αὐτῆς Μαργου τὸν ἐπίσκοπον τοῦτον, ἐπὶ μισσοῦν ἐξέστη τὰ τῶν μαζοβαρῶν πράγματα.

Viminacium, quae Moesorum urbs est in Illyrico, ceperunt. His gestis, cum multi in sermonibus dietitantent, episcopum dedi oportere, ne unius hominis causa universa Romanorum respublica belli periculum sustineret: ille se deditum iri suspicatus, clam omnibus civitatem incolentibus ad hostes effugit, et urbem traditurum, si sibi Scytharum reges liberalitate saconsulerent pollicitus est. Ad eum beneficium omni ratione se repensuros promitterent, si rem ad exitum perduceret, datis dextris et dietis iureiurando utrinque praestito firmatis, ille cum magna barbarorum multitudine in fines Romanorum est reversus. Eam multitudinem cum ex adverso ripae in insidiis collocasset, nocte dato signo exsiliit, et urbem in manus hostium traduxit. Et ab eo tempore barbarorum res in diem auctiores melioresque fuerunt. (Prisci Rhetoris et Sophistae Excerpta de legationibus gentium ad Romanos. Ex historia Byzantina. Cap. I. Becker-Niebuhr-féle kiadás. Bonnæ, 1829. Pars I. p. g. 140—141.)

¹⁾ Thierry: Attila tört. 47. l.

níthatni azon közvetlen actív szereplést, melyet az események előadásánál neki Thierry jelöl ki.¹⁾

De Priscus előadásából még egy másik dolog felől is nyerünk kétségtelen felvilágosítást. Ez Margum azon jelentősége, melyvel az *hadászati* szempontból az V-ik században birt. Említők Kanitz ellenében, hogy mily tévesen nevezi Margumot *mansionnak* és épen erről tanuskodik *Priscus* szövege is! A hunok csakis esel és árulás útján juthatnak Margum birtokába, míg Moesia egyéb helyei, köztük a tartomány főhelye, Viminacium is, a hunok által meg voltak vívhatók. Viminacium eleste egymaga azonban még nem vonta maga után egész Moesia elesét: *Moesiának kulcsa Margum volt s csakis miután ez került volt a hunok kezére, lehet-k azok az egész tartomány s a teljes hadsituatio uraivá.* Ratiaria nagy és népes városát czentúl rohammal veszik be, Singidunumot Belgrád helyén rommá teszik, majd a Száván is átkelve Sirmiumot, Pannonia régi fővárosát elfoglalják, s aztán Thracziának fordulva, Naissos vidékeig hatolnak előre. Ezen várost, Konstantin szülőföldét, tökéletesen lerombolják, Sardiát pedig, a mai Szófiát, kirabolják és porrá pörzsölik²⁾ s így valamennyinek szomorú sorsa Margum szomorú sorsának közvetlen következményeiül mutatkozik a történelemben.

Mennyiben dűlatott fel ez alkalommal maga Margum is? azt meg nem mondhatni. *Jordanes* a VI-ik évszázadban felemlíti ugyan még oly helyként, melynek közelében *Mundo* ütközött meg *Sabinianussal*³⁾, de vajjon lakott helyként vagy pedig csak romjaiban állott-e ez időben még fenn? az a vizi-góth püspök előadásából ki nem tűnik. Valószínűbb mégis, hogy már csak romjaiban létezett, mert *cesariai Procopius*,

¹⁾ Thierry: *Attila tört.* 52—53. ll.

²⁾ Thierry: *Attila tört.* 53. l.

³⁾ *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis.* Cap. LVIII. Gruternél: *Historiae Augustae.* Hanoviae, 1611. pag. 1119. — Muratori-nál: *Rerum Italicarum Scriptores.* Mediolani, 1723. I. 220. — Migné-nél: *Patrologiae cursus completus.* Parisiis, 1865. Tom. LXIX. pag. 1294. És *De regnorum et temporum successione.* Gruternél i. h. pag. 1081. CVIII. — Sylburgnál: *Historiae Augustae Scriptores Latini minores.* Franco-furdi, I. 655.

szintén VI-ik századbéli görög író és Belisar titkára, kitől főleg saját korának történetét bírjuk több könyvben, Margum-ról mélyen hallgat.¹⁾ Sem azon munkájában, mely a vanda-lok, maurok, perzsák és a góthok 395—559-ig tartott hábo-róját tartalmazza, sem *Klismata*-jában fel nem említi azt. Pedig tudnunk kell, hogy ez utóbbi műben, mely közönségesen »*De aedificiis Justiniani*» czímen ismeretes és hat könyv-ből áll, részletesen előadja a Duna-vidék hadászati felszere-lését s ámbár Singidunumtól Viminaciumig, vagyis a mai Belgrádtól Kostolácig névszerint s egyenként felhordja azon hadtelepeket, melyeket Justinian császár ujonan kiemelt rom-jaikból és erősen helyreállított — Margumról szóval sem tesz említést.²⁾

E hallgatás, úgy tetszik nekem, Margum elenyészteről bizonyít. *A hajdankor híres városát a népvándorlás zivata-rai elseperték.*

¹⁾ Feltűnt ez Böckingnek is: *Procopius quod miror* — írja 6—locum non memorat. (A *Notitia* bonni kiadásában pag. 483.)

²⁾ Lásd *De Aedificiis Justiniani* IV. 5—6. in *Corp. Scriptorum Historiae Byzantinae.* Pars II. Vol. III. p. 287. Berlini, Niebuhr-féle kiadás.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Margum eredete, elnevezése és jelentősége.

Margum történetének meddsége. — Alapításának bizonytalansága. — Valószínűleg ősi görög kereskedelmi gyarmat. — A görög írók hallgatása e nézetet el nem erőtlenítheti. — Strabo és Ptolemaeus hallgatása hogyan magyarázandó. — Még Margum neve iránt sem bírnak teljesen eligazodni. — Különböző elnevezése Eutropius, Aurelius Victor, Flavius Vopiscus, Paulus Diaconus, Hieronymus, Prosper Aquitanus, Cassiodorius, Jornandes, Idatius és az Itinerariumok különböző kiadásiban s illetőleg codexekben. — Az újabb írók eltérése és habozása. — A Margum név igazolása. — Margum községi szervezete. — Rangjára nézve civitas. — Politikai és jogi szabadságai bizonytalansága. — Margum társadalmi jelentősége. — Margum püspöki székhely. — A margumi püspökség történetének teljes homálya. — Priscus adatának meddsége. — Margum kereskedelmi fontossága. — A moesiái kereskedelem emporiuma. — Az illyriai császári határvám Margumnál volt felállítva. — Margum katonai s hadászati tekintetben. — Fekvésénél fogva erődje kiváló fontossággal bírt. — Nem volt mansio. — Kanitz tévedése. — A vár hadászati feladata. — Margum mint a középdunai római hadihajóraj állandó állomáshelye. — A Notitia Dignitatum adata hogyan értendő. — A margumi erőd jelentőségét emelték a szomszéd hadtelepek. — Az erőd védelme alatt virágzott fel a Morava túlparcján a civitas.

II. FEJEZET.

A margumi császáresata.

Carinus trónrajutása. — Méltatlan magaviselete. — Diocletianban vetélytársat kap. — A trónversenyt a fegyver dönti el. — Ellenmondó történeti tudósítások a döntő csata helyiségére nézve. — Az Itinerarium Hierosolymitanum tudósításának értelmezése. — Orosius állításának tarthatlansága. — A Chronicon Paschale téves tudósítása. — A byzantinusok helytelen értesítése. — A csata Margumnál volt. — Eltérő állítások a csata idejére nézve. — Sz. Jeromos, Cassiodorus, Idatius és Syncellus

évszámai. — Sz. Jeromos chronológiájának megbízhatatlansága. — Cassiodorus Sz. Jeromusból merített. — Syncellus anachronismusa. — Idatius időszámítását egyéb Fasti-töredékek is igazolják. — Az időpont kritikai megállapítása. — A margumi csata végeredménye. — Carinus halála és Diocletian trónrajutása. — A források eskis a végeredményre nézve egyeznek meg egymással, a részletekre nézve eltérnek egymástól.

III. FEJEZET.

A margumi hun-byzanti béke.

Priscus Rhetor tudósítása. — A hunok és rómaiak közötti értekezlet a Morava-síkon. — Gibbonnak és Thierrynek a követségre vonatkozó egyes állításait Priscus tudósítása nem igazolja. — A hunok követelő magatartása. — A margumi békekötés feltételei. — A békekötés esküvel való megerősítése.

IV. FEJEZET.

Margum eleste és pusztulása.

Határszéli hun-római vásárok. — Gibbon tévedése. — A hunok fegyveres erőszakoskodása. — A rómaiak elégtétel-kérése. — Attila válasza. — A margumi püspök állítólagos bünténye. — Attila Moesiát pusztítja. — A margumi püspök félelemből Margumot Attila kezébe juttatja. — Thierry alaptalanul tulajdonít ez események vázolásánál Attilának közvetlenül actív szereplést. — Margummal egész Moesia a hunoké lesz. — Jornandes tudósítása Mundónak margumi ütközetéről. — Procopius hallgatása valószínűleg Margum elenyészéséről bizonyít.